

Suomen äännesymboliikkaa imitatiivien kautta tarkasteltuna

ANNI JÄÄSKELÄINEN

1 Johdanto

Ilmiötä, jossa tietyt äänteet ja äänneyhdistelmät esittävät onomatopoeettisissa tai deskriptiivisissä sanoissa tiettyä kuvattavaa, on kutsuttu *äännesymboliikaksi* tai *-symbolismiksi* (esim. Hinton, Nichols & Ohala toim. 1994). Suomessa ilmiötä sivuten on puhuttu myös äännemaalailusta (esim. Itkonen 1966: 347; Onikki-Rantajääskö 2001: 153). Muina samaa tarkoittavina termeinä on käytetty muun muassa fonologista ikonisuutta (Fischer 1999), ja ilmiötä tutkii myös fonosemantiikka (Veldi 2004: 531 lähteinen). Tämä kirjoitus kuvaa suomen onomatopoeettisten sanojen äännesymboliikan lainalaisuuksia tarkastelemalla yhtä sanajoukkoa, kesyjä imitatiiveja (onomatopoeettisia interjektioita).¹ Kesyt imitatiivit ovat suhteellisen konventionaalisia, taipumattomia ääntä ja joskus liikettä jäljitteleviä sanoja. Rajaan tarkastelun ääntä jäljitteleviin ei-elollisiin imitatiiveihin eli imitatiiveihin, jotka jäljittelevät elottoman luonnon ääniä tai elollisten olioiden ei-kommunikatiivisia ääniä. Esitän kuvaukset yleisimmistä suomessa käytössä olevista imitatiivien juurista ja sanahahmoista ja kuvaan samalla sitä, miten näiden sanojen muodon eri piirteet peilaavat jäljiteltävää ääntä. Miten näissä sanoissa suomen äänteet ovat vakiintuneet kuvaamaan tietynlaisia ääniä? Entä onko äänneiden äänenkuvaavuudelle systemaattisia motivaatioita, esimerkiksi äänen laatuun vertautuvien äänneiden tuottotapojen kanssa?

Aluksi lyhyt katsaus termistöön: Suomessa äännesymbolisia sanoja on jaettu onomatopoeettiin (lyhyesti o-sanoihin) ja deskriptiivisiin sanoihin (d-sanoihin). Tässä tarkasteltavat o-sanat ovat äänneellisesti motivoituneita, ääntä kuvaavia sanoja, kun taas äänneellisesti motivoituneet deskriptiiviset sanat (d-sanat) jäljittelevät äännesuullaan muita kohteensa ominaisuuksia kuin ääntä.² Jäljittelyä rajoittaa se, että kielen

1. Koneen Säätiö on tukenut artikkelin kirjoittamista.

2. Fennistiikassa on vakiintunut termistö, jossa onomatopoeettisia ja deskriptiivisiä sanoja yhdessä kutsutaan *ekspressiivisiksi sanoiksi* (e-sanoiksi) (esim. H. Leskinen 2001). Näitä ilmiöitä kuvaava sanasto on varsin sekavaa, ja määrittelyjä on tehty eri perustein. Lisäksi o-sanoja ja d-sanoja on vaikea täysin erottaa toisistaan, koska moni sanoista on pikemmin synesteettinen kuin selvästi juuri esimerkiksi näköhavaintoa kuvaava (ks. Jääskeläinen 2013: 8–12 lähteinen). E-sanojen määrittelyhankaluuksia ovat käsitelleet muualla esimerkiksi Mikone (2002: 30–34), Jarva (2003: 61–66, 2008) ja Jääskeläinen (2013: 6–13). *Imitatiivi*-termistä ja sen lähitermeistä ks. Jääskeläinen (mts. 3–4). *Ideofoni* on eräs nykyisin paljon

fonologiseen rakenteeseen sopeutuneiden, konventionaalisten o- ja d-sanojen on noudatettava kielen fonotaksia ainakin pääpiirteissään. Merkittävintä ei o-sanoissa olekaan todellinen jäljittely, vaan kielen keinoin tuotettu vaikutelma jäljittelystä.

Vaikka äänteellinen tunnusmerkkisyys ei pelkäästään riitä o- ja d-sanojen tyhjentävään määrittelyyn (Kulonen 2010: 19), o- ja d-sanoille on silti tyypillistä, että niiden äännerakenne eroaa jollain tavalla kielen normaalisanastosta; o- ja d-sanoissa yleisesti ottaen juuri fonologisia poikkeamia käytetään konventionaalisen jäljittelyn välineenä (Hinton, Nichols & Ohala 1994: 8–10). Niinpä o- ja d-sanoissa käytetään ekspressiivisinä koettuja omia ja vieraita äänneitä, epätavallisia äänneyhdistelmiä ja erityisiä sanahahmoja, ja sanoissa äänneiden ja äänneyhdistelmien yleisyysjakaumat poikkeavat tavanomaisesta.³ Suomessa ei ole kuitenkaan sellaisia äänneitä, jotka nimenomaan esiintyisivät vain o- tai d-sanoissa, ja kyse on vain frekvenssieroista (ks. Jarva 2003: 88).

O-sanat ja d-sanat muodostavat joka tapauksessa jonkinmoisen teoreettisen ongelman, kun yritetään todella selittää niiden äännesymboliikkaa. Äänteellinen poikkeavuus neutraalisananastosta on melko hienovaraista, ja jäljittely tapahtuu pääasiassa neutraalisananaston keinoilla. Äännesymboliikan vaikeaa tutkittavuutta on pidetty jopa syynä olla tutkimatta ilmiötä ollenkaan. Samuels (1972: 46) tiivistää⁴ tällaisen käsityksen näin: ”Äännesymboliikan teoriaa vastustetaan usein sillä, että äännesymboliikka ei ikinä päde kaikissa tapauksissa, ja koko teoria on siten pätemätön.”

Toisaalta monet tutkijat ovat silti lähteneet tarkastelemaan jopa äännesymboliikan universaaliutta (esim. Rytönen 1940, 1949; Wescott 1980), ja esimerkiksi Wescott (mts. viii) toteaa äännesymboliikan tutkimisen tärkeydestä: ”Vaikka vain murto-osa kielen merkityksestä tulisi äänneistä itsestään, kuten uskon, on tuo murto-osa jo silkan poikkeuksellisuutensa vuoksi tutkimisen arvoinen.”

Äännesymboliikan tutkittavuuden hankaluus tulee siis esille myös silloin, kun vertaillaan eri kieliä. Vaikka äännesymboliikassa on samankaltaisuuksia kielten välillä, esitetyille äännesymbolisille ”universaaleille” löytyy kuitenkin poikkeuksia (esim. Diefloth 1994). Onomatopoeettisuuden aidon jäljittelyn luonnetta saa myös epäilemään se, että toisen kielen o-sanaa ei välttämättä edes tunnista o-sanaksi, vaikka sanojen pitäisi esittää kuvaamaansa. J. Leskinen (1998, 2001) on selvittänyt eri kielten puhujien imitatiivien tunnistamista. Hänen (1998: 314) mukaansa esimerkiksi kotieläinten ääntelyiden kuvaukset Euroopan kielissä ovat melko samankaltaisia ja tunnistettavia (myös J. Leskinen 2000). Sen sijaan hänen tekemänsä kyselyn (1998) mukaan suomalaiset ja unkarilaiset vastaajat arvasivat huonosti monia ei-elollisia eli elottoman tuot-

käytetty termi, joka on lähellä imitatiivin merkitystä mutta kattaa paljon laajemmin erilaisia onomatopoeettisia ja deskriptiivisiä sanoja. Ideofoneista ks. esim. Voelz ja Kilian-Hatz (toim. 2001).

3. Yhtenä esimerkkinä voidaan antaa vaikkapa äänneyhdistelmät *rsk* ja *lsk* (esim. sanoissa *hölskyä*, *molskaldella*, *virskua*), jotka esiintyvät vain e-sanoissa (Karlsson 1983: 109–110; myös Suomi, Toivanen & Ylitalo 2006: 196). Suomen kielen osalta o- ja d-sanojen äännerakenteen erikoisuuksia ovat käsitelleet esimerkiksi Kiviniemi (1971: 23–31), Haarala (1974), Karlsson (1983: 106, 109–110), Länsimäki (1987: 259–264), H. Leskinen (1993), Austerlitz (1994) ja Jarva (2008), ja yhteenvedoa tarjoavat Mikone (2002: 37–53) ja Jarva (2003: 79–94), Jääskeläinen (2013: 13–18) sekä ISK (2004 mm. § 12). Joitain huomioita esittävät myös Suomi, Toivanen ja Ylitalo (2006: mm. s. 197, 200). Nimenomaan d-sanojen äännesymboliikkaa ovat kuvanneet esimerkiksi Ruoppila (1934, 1935), Rytönen (1935, 1937, 1940) ja Palm (1966). En luettele tässä e-sanaston erityispiirteitä tarkemmin, koska käsittely löytyy mainituista lähteistä.

4. Tämän sivun suomennokset kirjoittajan.

tajan ääntä kuvaavia imitatiiveja; niinpä esimerkiksi unkarin *csitt-csett* oli suomalaisille vastaajille vaikea arvata (sormien napsautuksen ääni), samoin *trr* (nenän niistämisestä ääni), ja puolestaan suomen *viuh* (ruoska), *röyh* (röyhtäisy) ja *niisk* (nenän niistäminen) olivat unkarilaisille mahdottomia tunnistaa. (Ks. myös J. Leskinen 2001.)

Tärkeimpänä selityksenä o-sanojen erilaisuuteen eri kielissä on se, että kielten äännevalikot poikkeavat jo lähtökohtaisesti toisistaan, jolloin jäljittely ei voi olla samanlaista, sekä se, että o-sanojen ja d-sanojen äänteellisten tunnusmerkkienkin täytyy olla suhteessa kunkin kielen omaan äännejärjestelmään, jonka sisällä ne täytyisi tunnistaa erityisiksi. Tämä ilmentää o-sanojen pohjimmaista konventionaalisuutta – ne eivät aina ole suoraa jäljittelyä vaan illuusiota jäljittelystä. Myös ilmauksen kontekstilla on vaikutusta jäljittelevyyden ja sen laadun tulkintaan.

Vaikka suomen o-sanoissa on havaittu säännönmukaisuutta suomen järjestelmän sisällä ja myös verrattuna muunkielisiin o-sanoihin, säännönmukaisuuden merkitystä on yleensä vähätelty (vrt. kuitenkin Haarala 1974) – kielentutkijat eivät ole todella selvittäneet, millaisesta ilmiöstä suomen o-sanojen jäljittelevyyden säännönmukaisuudessa on oikeastaan kysymys, tai kenties selvittämistä on pidetty mahdotomanakin. On todettu, että o- ja d-sanoissa on paljon säännöttömyyttä, mikä tekee niiden äännesymboliikan tarkastelun hankalaksi (ks. Koivisto 1988: 89–91; H. Leskinen 1991). Esimerkiksi H. Leskinen (mas. 355) kirjoittaa:

Onomatopoeettisten sanojen äännevariaatioiden merkityserot ovat kuten tunnettua jokseenkin vakiintumattomat: toisinaan ne vaikuttavat hyvinkin selviltä, toisinaan lähes olemattomilta. Tarkkoja sääntöjä ei ole mahdollista esittää; on pakko tyytyä vain vallitsevien tendenssien havainnointiin.

Samalla on kuitenkin sivuutettu varsinkin o-sanoihin sisältyvä huomattava säännönmukaisuus. Järjestelmän sisällä on poikkeuksia ja poikkeussanoja, mutta itse järjestelmä on kuitenkin olemassa. Nimenomaan ääntä jäljittelevissä o-sanoissa äännevaihtelu ei ole juuri koskaan vapaata, vaan äännevariointi aiheuttaa myös merkityseron eli eron siinä, millaista ääntä sana kuvaa (ks. Jääskeläinen 2015: 113–114). Tämä ero o-sanojen ja d-sanojen välillä on kyllä tiedostettukin (ks. Saukkonen 1962: 342; Haarala 1974: esim. 59; Mikone 2001: 82; Rintala 2001: 99). Monesti o- ja d-sanat on kuitenkin niputettu yhteen, ja kun on todettu nimenomaan d-sanojen sisältävän paljon suhteellisen vapaata äännevaihtelua (esim. Ruoppila 1935: erit. 128–129, 136; Ruoppila 1934; ks. myös Rytönen 1940: 78–79; Räisänen 1978: 339–340; Jarva 2008), on tullut ikään kuin vahingossa todettua samaa myös o-sanoista.

O-sanojen äännesymboliikan olemusta ja äännesymboliikan systemaattisuuden selvittämistä vaikeuttaa kenties eniten se, että o-sanoihin kuuluu jäljittelyn tavallaan ja konventionaalisuuden asteeltaan erilaisia sanoja. Rhodes (1994) puhuu englannin o-sanojen kohdalla erikseen kesyistä (*tame*), villeistä (*wild*) ja puolivilleistä (*semi-wild*) sanoista. Fischerillä (1999) vastaavaa erontekoa edustaa leksikaalinen ja ei-leksikaalinen onomatopoeia. Villeissä sanoissa ääntä jäljitellään niin, että käytössä on muitakin ilmaisukeinoja kuin kielen fonotaksin sallimat keinot. Voidaan käyttää kieleen kuulumattomia äänneitä ja äänneyhdistelmiä, äänen korkeuden ja voimak-

kuuden muutoksia, äänneiden pidennyksiä ja esimerkiksi vihellyksiä ja narinoita. Kesyt sanat jäljittelevät sen sijaan paljon viitteellisemmin ja ilman prosodisia jäljittelykeinoja. Puolivillit sanat ovat näiden välissä: niissä näkyy jotakin villien sanojen aidosta jäljittelevyydestä, mutta jäljittelykeinot ovat kuitenkin kielen normaalin äännejärjestelmän rajoissa. (Rhodes 1994.) Täysin viljejä sanoja ei voi kirjoittaa, sillä jo kirjoittaminen kesyttää niitä esimerkiksi kiinnittämällä äänneet paikoilleen tiettyjen foneemien edustajiksi (ks. Jääskeläinen 2013: 29–33). Tekstien sanat eivät siis koskaan ole täysin viljejä.

Suomessa myös kesyt imitatiivit ovat kuitenkin melko villi sanaluokka verrattuna muihin o-sanoihin taipumattomuutensa, erikoisten sanahahmojensa ja omien konstruktoidensa vuoksi. Kesyissä ja puolivillieissä imitatiiveissa on myös fonologisia ilmaisukeinoja käytössä esimerkiksi kesyjä o-verbejä enemmän; muun muassa muuten harvinaisehkoja lainaäänteitä (esim. *b, š, f*) ja poikkeuksellisia konsonanttityhtymiä käytetään viljeissä ja puolivillieissä imitatiiveissa puheessa ja kirjoituksessa. (Jääskeläinen 2013: 14–15, 82–84.) Suomen o-sanojen konventionaalisen äännesymboliikan kuvaamisessa on ollut vaikeuksia, ja otaksun, että vaikeus johtuu suureksi osaksi siitä, että on kuvattu suomen o-sanojen kesympää osaa, kuten *ise*-vartaloisia verbejä (esim. Kiviniemi 1971: 23–31; Haarala 1974; H. Leskinen 1991). Kesyissä o-verbeissä ilmenee myös kielensisäistä motivaatiota ja on tapahtunut merkityksenmuutoksia ja -rajaantumisia, jotka vaikuttavat siihen kuvaan, joka sanojen äännesymboliikasta saadaan (Jääskeläinen 2015).

Imitatiivit voidaan jakaa karkeasti elollisiin ja ei-elollisiin (*animate* ja *inanimate imitatives*, Oswalt 1994): elolliset kuvaavat elollisten olioiden ääntämiselimillään tuottamia, usein kommunikatiivisia ääniä, kun taas ei-elolliset kuvaavat elottomien olioiden ääniä ja elollisten muuten kuin ääntämiselimin tuotettuja ääniä (esimerkiksi siipien tai jalkojen ääniä). Keskityn tässä artikkelissa tarkastelemaan suomen ei-elollisten imitatiivien äänenkuvaavuutta.

Artikkelissa tutkimani aineisto on seuraavanlainen: Pääaineiston tutkimukselle muodostaa väitöskirjatutkimukseeni (Jääskeläinen 2013) sisältynyt enimmäkseen nykykäyttöä edustava noin 4 300 imitatiiviesiintymän aineisto lisäaineistoinen. Aineisto on kerätty pääosin Internetistä, Kielipankista ja Helsingin Sanomien tekstiarkistosta. (Ks. tarkemmin mts. 62–73.) Tämän aineiston lisäksi olen tehnyt runsaasti tarkistavia Internet-hakuja mahdollisista eri imitatiiveista ja niiden merkityksistä. Lisäksi olen tarkastellut sanakirja-artikkeleita Lönnrotin *Suomalais-ruotsalaisesta sanakirjasta* (LSRS), *Nykysuomen sanakirjasta* (NS) ja *Suomen murteiden sanakirjan* tähän mennessä julkaistusta osasta (SMS, hakusanat *a-käävätä*) sekä Genetzin (1890) imitatiivien valikoimaa teoksesta *Suomen partikkelimuodot* (mts. 137–139). Esimerkkien yhteydessä en yleensä tilan säästämiseksi kerro, mistä lähteestä imitatiivi on (suurin osa imitatiiveista esiintyykin monessa lähteessä). Ainoastaan erikoisempien kohdalla olen merkinnyt lähteen viitteellisesti ja anonymiteetin säilyttäen (ks. Internet-aineistoon viittaamisen ongelmista Jääskeläinen 2013: 68–70). Olen myös käyttänyt omaa kielitajuani sen määrittämiseen, mitkä muut äänneyhdistelmät voisivat olla mahdollisia. Artikkelissa ei kuitenkaan esitetä sellaisia imitatiiveja, joiden käyttöä ei olisi tarkistettu tutkimusaineistosta.

Tarkastelen seuraavissa luvuissa sitä, mitä äänestä voidaan jäljitellä ja millä keinoin jäljittelyä voitaisiin kuvata (alaluvut 2.1 ja 2.2). Sen jälkeen kuvaan, miten jäljittelyä suomen imitatiiveissa yleensä tehdään (luku 3). Lopuksi esitän vielä yhteenvedon ja pohdin äännesymboliikan tutkimuksen ongelmallisuutta (luku 4).

2 Onomatopoeettinen kuvaavuus ja äännesymboliikan kuvattavuus

2.1 Äänneasun kuvaavuus

Millaisia merkityksiä ja merkityseroja äänneellisesti motivoitujen o-sanojen äänne-asulla ja äännevaihtelulla voidaan tehdä? Kysymys on oleellinen esimerkiksi, kun kuvataan o-sanojen tarkkaa merkitystä tai vertaillaan lähimerkityksisiä o-sanoja kielessä ja myös eri kielten välillä (ks. Veldi 2001) sekä myös, kun tutkitaan äännesymboliikan keinoja. Kenties o-sanojen tärkein merkityspiirre on se, kuka tai mikä ääntä voi tuottaa. Sanakirjoissa äänen tuottaja yleensä kuvataan sanan selityksessä tai esimerkeissä. Esimerkiksi LSRS on äänen tuottajan kuvauksessa ja äänen kuvailussa tarkka:

hoti, hotin, *voc. onom.* tjenande till härmning af ett slags ljud (sådant som uppstår t. ex. då ett utbredt lärft flaxar i blåsten) samt af slamsig rörelse; **teki työnsä hotin hotia** gjorde sitt arbete fjeskandes. (LSRS, s. v. *hoti*)

huli, *voc. onom.* tjenande till härmning af ett slags sorlande ljud (finare än **holi**); **vesi panee h. h. l. hulin hulin; oja juoksee hulin hulia**. (LSRS, s. v. *huli*)

Veldi (2001) huomauttaa, että jos o-sanalla on kuvallisia laajennuksia, myös ne olisi kuvattava. Usein näin tehdään, myös sanan *hoti* kuvauksessa yllä, jossa ilmavirran läpättävän äänen kuvauksesta on syntynyt hosumalla tehdyn työn kuvaus.

Monesti äänen tuottajan määrittelemine riittääkin sanakirjoissa äänen merkityksen kuvaukseksi. Kuitenkin äänen laatua voidaan myös kuvailla tuottajasta riippumatta, ja voidaan siis kuvailla, miltä ääni kuulostaa (kuten edellä *ett slags sorlande ljud*). Suomen varsinkin ei-elollisille o-sanoille on tyypillistä, että ne useimmiten sopivat useamman kuin yhden tuottajan äänenkuvauksiksi (ks. J. Leskinen 2000, 2001; H. Leskinen 1991), ja kuten H. Leskinen (mas. 369) on todennut, ”[o]n tietenkin itsestään selvää, että jokaisella onomatopoeettisella predikaattiverbillä voi olla monenlaisia subjekteja, koska eri alkuperää olevat äänet saattavat tuottaa samanlaisen akustisen vaikutelman”. Tällaisissa tapauksissa kaikkien mahdollisten äänentuottajien luetteleminen olisi tarpeetonta ja mahdotontakin.

Kuitenkin eräs syy hankaluuteen o-sanojen äännesymboliikan systemaattisuuden kuvaamisessa on aiheutunut siitä, että kuvauksessa on usein jätetty viitteelliseksi se, että äänessä samanaikaisesti on erilaisia akustisia piirteitä, joita esimerkiksi samahahmoisten o-sanojen äännevaihteluilla voidaan ilmentää. Ei siis ole otettu kyllin selvästi huomioon, että äänessä on useita muuttujia, joita voidaan kuvata samalla vaihtelukeinolla. Joskus kuvauksessa on keskitytty etsimään eroa vain esimerkiksi

äänenvoimakkuudessa (näin Koivisto 1988)⁵, toisinaan taas vaihtelevia äänteitä tarkasteltaessa kuvauksen parametrejä on jonkin verran epätäsmällisesti yhdistetty keskenään (esim. Haarala 1974). Äänenkuvauksen päällekkäisistä muuttujista esimerkkinä on o-sanojen vokaalivaihtelu. Suomen o-sanoille on hyvin tavallista vokaalivaihtelu saman sanahahmon sisällä, kuten imitatiivisarjassa *raps, rips, rops, rups, räps, röps*. Esitän (ks. alalukua 3.2), että samallakin vokaalivaihtelulla voidaan ilmentää ainakin neljää äänen piirrettä: äänenkorkeuden, äänenvoimakkuuden ja äänen sointiväriin muuttosta sekä lisäksi muutosta äänen koetussa miellyttävyydessä tai tyyliässä, jota kutsun musiikin käsittein harmoniaksi. Harmoniaero ilmenee o-sanoissa ennen kaikkea etuja takavokaalisissa vaihtelupareissa *a-ä* ja *o-ö* (sen sijaan *u* ja *y* eivät yleensä vaihtele harmonisesti vaan kuvaavat molemmat voimakkaita ääniä).⁶ Samakin sana, esimerkiksi *pim*, voi siis kuvata esimerkiksi nimenomaan korkeaa ääntä, nimenomaan hiljaista ääntä tai nimenomaan sointiväriiltään tietynkaltaista ääntä, ei siis välttämättä ääntä, jolla olisi kaikki nämä piirteet.

Aina kaikkien äänen piirteiden erottaminen ei ole oleellista, ja samakin o-sana käy monenlaisen äänen kuvaamiseen. Välillä kuitenkin kielenpuhujat kuvaavat ääniä varsin tarkasti, myös käyttäen lisämääritteitä, kuten seuraavassa:

- (1) Ei kun ohiajaessa siitä kuuluu *semmonen metallimainen kiiihhhhhhh, ihan kun ois jotain ylimääräistä mekaniikkaa jossain*. (Internet, tv-sarja-aiheinen keskustelu)

Tekstien villimmissä imitatiiveissa äänten ominaisuuksia täsmennetään ottamalla käyttöön myös ikoninen typografia: käytössä ovat muun muassa isot kirjaimet voimakkaan äänen kuvauksessa (*PATATATATATA*), sanan pidennys keston ilmaisemisessa (*SPRUUUUT!*), asteriskit toisen tekstitason tai vain äänen kuvauksen merkinä (**krrriks**, ks. Jääskeläinen 2013: 292–293) ja erilaiset äänen sisäiset jaksotukset esimerkiksi yhdysmerkeillä ilmaistuin (*kops-raaah-kops-raaah*, ks. myös esim. 2).

Olen kuvannut aikaisemmin, että eräs piirre, jota voidaan kuvata erilaisilla kesyyläkin o-sanoilla, on äänen laatu äänihahmon keston ja sisäisen koostumuksen suhteen, siis äänen aspektuaaliset piirteet: yksitavuiset konsonanttiloppuiset imitatiivit ja niiden

5. Koivisto (1988) tarkastelee sitä, miten Agricolan raamatunkäännöksen o-verbit ovat vaihtuneet toisiin myöhemmissä raamatunkäännöksissä ja mitä se merkitsee *ise*-verbien äännesymboliikan kannalta. Koiviston havainto on se, että Agricolan o-verbit (esim. *havista, hymistä, kitistä*) näyttävät heikentyneen merkitykseltään, sillä moni o-verbi, joka Agricolalla nähtävästi kuvaa voimakasta ääntä, kuvaakin nykyisin hiljaista ääntä; sanojen äännesymboliikka näyttäytyy siis nykyvalossa erikoisena tai muuttuneena (myös Hakulinen 1948: 208). Varmasti o-sanastossa voi tapahtua merkityksenmuutoksia tai -eriytymisiä neljässä sadassa vuodessa, kuten Koivisto toteaa (1988: 88). Mahdollinen ongelma Koiviston (mt.) tarkastelussa on kuitenkin se, että emme voi aivan varmasti tietää, onko Agricolan kuvauksessa ollut tarkoitus kuvata nimenomaan voimakasta ääntä vai esimerkiksi sointiväriiltään tietynlaista ääntä. Äänellä voi olla monia ominaisuuksia, mutta niistä ehkä valitaan kuvattavaksi vain jokin (ks. Rhodes 1994; myös tämän artikkelin alaluku 2.2). On mahdollista, että myöhempi kääntäjä on ottanut kuvattavakseen äänestä toisen mielikuvan.

6. Myös J. Leskinen (2001: 67) huomauttaa, että eräissä onomatopoeettisissa sanoissa *a-* ja *ä-*vokaalisten varianttien välillä voi olla tyylieroa, kun takavokaalinen imitatiiviasu mielletään etuvokaalista sympaattisemmaksi (*marista* vs. *märistä*, *raks* vs. *räks*) (myös Sivula 1989: 167–168; ks. myös Saukkonen 1962). O-verbeissä *a:n* ja *ä:n* miellyttävyysero on imitatiiveja selvempi (ks. Jääskeläinen 2015).

is-variantit (*pam*, *naps-is*, *loisk-is*) kuvaavat yhtä yksittäistä ääntä, mutta kaksitavuiset CV.CV-imitatiivit (*kili*, *koli*, *huli*) kuvaavatkin sisäiseltä rakenteeltaan toisteista ääntä (Jääskeläinen 2013: 88–90). Yhdistän tämän merkityspiirteen sanahahmojen käsitteilyssä ja luvussa 4 rytmien kuvaukseen.

Äänen tuottava tapahtuma voi koostua eri vaiheista. Äänentuotolla on tietty kesto, tapahtuma ja ääni voivat muuttua ajassa eikä ääni ole tasalaatuista. Äänentuotto-tapahtuman ja äänen monivaiheisuutta voidaan jäljitellä ikonisella kuvauksella. Kaksitavuiset imitatiivit *jutum*, *bojoing* ja *zädäm* kuvaavat yhdeksi hahmottuvaa ääntä, jossa kuitenkin erottuu kaksi osakomponenttia (ks. alalukua 3.1). Esimerkissä 2 kuvailaan ekspressiivisesti tankin käynnistymistä. Kuvattavana on äänitapahtuman kesto ja muuttuminen ajassa, tempon kiihtyminen ja äänenvoimakkuuden nouseminen:

- (2) Ajaja työntää oikealla puolellaan olevaa käsikaasuvivun pyöreää nuppia hie-man eteenpäin. Sitten vedetään vielä henkäys varailmaa keuhkoihin, ajatel-laan menneitä onnistumisia, ja puristetaan rohkeasti starttipainiketta sei-nällä. Aika hidastuu, tuntuu pysähtyvän. Sitten jokin herää. Se ilmoittaa ole-massaolostaan jostain hyvin syvältä kuuluvalla sielukkaalla äänellä: *kloonk*, *klonk*, *klonk klonk-klonk klonk puf KLONK klonk-puf klonk-puf-KLONK-KLONK-KLONK...*

Äänen tahti kiihtyy mahtavan vauhtipyörän kerätessä hiljalleen kierrok-sia. Satunnaiset savupöhlähdykset alkavat saada tahtia, *ääni muuttuu hiljal-leen kiihtyvistä kolkatuksesta säännölliseksi rähiseväksi murinaksi*. (Internet, artikkeli asesivustolla)

Niinpä itse asiassa samaakin ilmiötä voidaan kuvata useammalla hyvinkin erilaisella imitatiivilla, kun keskitytään eri kohtaan tapahtumakompleksia. Tästä on esimerkkinä myös J. Leskisen (2000) tutkimus. Saatuaan erityyppisiä imitatiiveja vastaukseksi kysy-mykseen siitä, millaista ääntä tuottaa ruoska, hän (ma.) tulkitsi, että osa 'ruoskaa' ku-vaavista imitatiiveista jäljitteli ruoskan sivallusta ilmassa, osa puolestaan osumista koh-teeseen. Tällaisessa äänihahmossa kenties erottuukin kaksi kokonaan erillistä ääntä, jotka sijoittuvat ajallisesti lähekkäin. (Ks. myös Meier 1999: 137.)

Aina imitatiivit eivät kuvaa vain ääntä. Imitatiiveja tuottaa myös retrogradinen eli takaperoisjohto: hyvin monenlaisista tekemistä tai jopa olemista kuvaavista verbeistä (joskus substantiiveistakin) voidaan tyypistää imitatiivi siten, että oletetun imitatiivisen ”juuren” ympäriltä poistetaan oletetut johdinaineokset ja sana sovitetaan johonkin imi-tatiivien fonologiseen muottiin (ks. alalukua 3.1). Näin saadaan esimerkiksi imitatiiv-it *loiks*, *hyps*, *harj harj* (harjaamisen ”ääni” tai vaikutelma), *huok* (huokaus), *möksis* (mököttämisen ilmaus) ja niin edelleen. Imitatiivien takaperoisjohto on produktiivista. (Ks. Jääskeläinen 2013: 11, 15, 22, 79, 89, 292–298.) Yhteistä takaperoisjohdetuille imi-tatiiveille on, että ne kuvaavat usein pikemmin liikettä tai muuta visuaalista vaikutel-maa kuin varsinaisesti ääntä eivätkä ne noudata konventionaalisten imitatiivien äänne-symboliikkaa kuin satunnaisesti. Merkitystä tulee äitiverbiltä, jolta takaperoisjohdetut imitatiivit perivät myös osallistujakehyksen (mts. 292–298).

2.2 Äännesymboliikan kuvauksen kysymyksiä

Äännesymboliikan kuvaamisessa lähdetään yleensä tutkimaan o- tai d-sanoissa esiintyviä toistuvia piirteitä äänne- tai äänneytyyppien tasolla (ks. Wescott 1980: 362–376; Veldi 2004: 532). Tällaisen käsittelyn käsitteistö ei ole vakiintunutta. Eräitä käytettyjä termejä ovat *fonesteemit* ja *kuulomielikuvat*, joiden merkitystä tarkastelen tässä alaluvussa.

Äännettä tai äänneyhdistelmää, jolla on enemmän tai vähemmän konventionaalinen äännesymbolinen merkitys, on kutsuttu *fonesteemiksi* (esim. Firth 1966 [1930]: 184; Bolinger 1950; Samuels 1972: 45–48; Hinton, Nichols & Ohala 1994; Rhodes 1994; ks. myös Onikki-Rantajääskö 2001: 155–156). Fonesteemi on äännesymbolinen elementti, jossa tietty äänne tai äänneyhdistelmä assosioituu yleensä e-sanaston kontekstissa säännönmukaisesti tiettyyn merkitykseen; fonesteemin piirteisiin kuuluu siis konventionaalisuus (ks. Hinton, Ohala & Nichols 1994: 4–6). Samalla fonesteemin paradoksi on se, että fonesteemit ja äännesymboliikka toimivat vain omassa kontekstissaan, ekspressiivisissä sanoissa, ja muissa kuin e-sanoissa fonesteemin äännesymbolinen arvo jää toteutumatta eikä sanaa tulkita äännesymboliseksi (Samuels 1972: 46). Englannin kielestä fonesteemeja on todettu vanhastaan, ja esimerkiksi sopii vaikkapa englannin sanapesye *slide*, *slip*, *slime*, *slush*, *sludge*, *slough*, *slither*, *slink*, *sleek*, *sloppy* jne., jossa Samuelsen (mp.) mukaan fonesteemille *sl-* voidaan antaa merkityspiirteet 'liukas' ja 'kaatuminen'. Kaikki sanat, joissa tämä fonesteemi ilmenee, eivät kuitenkaan ole yhtä ekspressiivisiä. Sama fonesteemi saattaa Samuelsen mukaan (mp.) näkyä myös merkityksissä 'liikkumaton', 'rappeutunut' ja 'moraalisesti arvoton' muun muassa sanoissa *slow*, *sloth*, *sleep(y)*, *slimber*, *slack*, *slouch*, *sloppy*, *sluggard* ja *slut*. Suomen fonesteemimaisia elementtejä on otettu jo vanhastaan esille d-sanaston tutkimuksessa, vaikka "äännemaalailuvia" äänneyhdistelmiä ei olekaan kutsuttu nimenomaan fonesteemeiksi (esim. Ruoppila 1934; Rytönen 1940). Myöhemmin samankaltaista fonesteemijattelua ovat suomen tutkimuksessa käyttäneet Jarva (2003) ja Kulonen (2010).

Yleensä fonesteemin käsite on yhdistetty nimenomaan d-sanoissa ilmenevään konventionaaliseen äännesymboliikkaan (Hinton, Ohala & Nichols 1994: 4–6), mutta katson, että myös o-sanoja voidaan kuvata fonesteemien avulla. O-sanoissa ja d-sanoissa on vain keskenään erilaisia äännejaksojen muodostamia konventionaalisia merkityksellisiä yksiköitä eli fonesteemeja, aivan kuten o- ja d-sanoilla on muutenkin erilaisia äännepiirteitä ja esimerkiksi omat morfologiset ja fonologiset muotonsa. O-sanoissa fonesteemin merkityspiirre on o-sanoihin sopivasti tietyn äänimerkityksen tai äänen osapiirteen jäljittely. Jäljittely voi olla perimmältään imagisen ikonisesti motivoitunutta, kuten kuvaan alaluvussa 3.2, mutta se on samalla sanaryhmässä konventionaalista. Kannattaako konventionaalisia äännesymbolisia yksiköitä kutsua fonesteemeiksi? Termin käyttö ei ole välttämätöntä, mutta yritän niin tekemällä ilmentää yksiköiden konventionaalisuutta varsinkin kesyissä o-sanoissa: systeemissä fonesteemeilla on kuvattava vaikkakin skemaattinen merkitys. Fonesteemi tulee siis tässä käsittelyssä määritellyksi siten, että äänne tai äänneyhdistelmä on fonesteemi silloin, kun sillä on suhteellisen konventionaalinen äännesymbolinen tehtävä kontekstissaan

eli o- tai d-sanajoukossa. Niinpä esimerkiksi suomen *l* on nimenomaan o-sanoissa fonesteemi vaikka ei muualla.

O-sanojen fonesteemit eivät ole välttämättä vain yhden äänteen laajuisia. Yksi esimerkki melko helposti kuvattavasta fonesteemimaisesta merkityksestä on ilmapvirran aiheuttamissa, erilaista suhisemista kuvaavissa tai nopeutta korostavissa äänissä ilmenevä yhdistelmä *-iu(h)-* tai *-ui(h)*, esimerkiksi *huiskis, fiuu, suih, huis*. Myös äänen alussa esiintyvä *hu*-yhdistelmä voidaan liittää ilmapvirran ääniin ja yleensä nopeuden ja yllättävyyden kuvauksiin. Lisäksi *h* alkuäänteenä, varsinkin yhdistyneenä labiaali-vokaaliin, liittyy huolimattomaan tekemiseen ja hajanaisuuteen. *h* onkin o-sanastossa yksi fonesteemimaisimmista äänneistä yksinäänkin, sillä se kuvaa paitsi onomatopoeettisesti motivoituneita ilmapvirran ääniä myös monessa sanassa niistä laajentuneita muita, metonymisiä tai metaforisempia merkityksiä, kuten nopeaa menoa, yllätyksellisyyttä ja huolimattomuutta.⁷

Toinen mahdollinen termi imitatiiveissa esiintyville äännesymbolisille merkityspiirteille on Rhodesin (1994) käyttämä termi *aural image*, joka voidaan kääntää kuulomielikuvaksi. Rhodes (ma.) erottaa englannin imitatiivien merkityksistä erilaisia ääneen liittyviä mielikuvia, joita imitatiivien äänneosat hänen mukaansa edustavat sanoissa. Rhodesin mukaan edustus on varsinkin englannin onomatopoeettisissa puolivilleissä sanoissa systemaattista eli sama äänne yksitavuisen onomatopoeettisen sanan alussa, keskellä tai lopussa merkitsee yleensä samaa kuulomielikuvaa, joista yhdistämällä syntyy koko se mielikuva, jota sana kokonaisuudessaan edustaa. Esimerkiksi *p-*, *b-*, *pl-*, *kl-* ja *kr-* sanan alkukonsonanteina merkitsevät äänen äkillistä alkua (kuten sanoissa *peep, bang, plop, clang* ja *creak*), kun taas esimerkiksi *č*-äänne imitatiivien alussa merkitsee epäsäännöllistä alkua (*chirp, cheep*). Lisäksi alkukonsonantin tarkempi laatu vaikuttaa muun muassa kuvatun äänen voimakkuuteen: soinnillinen *b* aloittaa voimakkaampia ääniä (*bang, beep*) kuin soinniton *p* (*pop, peep*). Loppukonsonantti puolestaan liittyy ikonisesti kuvatun äänen loppuosaan, siihen, onko äänen loppu suhteellisen pitkä (mm. äänneet *-ŋ, -m* ja *-č*, esim. *ding, boom, screech*) vai äkkinäinen (klusiilit *-p, -t, -k*, esim. *pop, zot, zak*), ja jälleen konsonantin laatu (esimerkiksi *-p* vs. *-t*) erottelee ääniä vielä tarkemmin, kun niitä verrataan rinnakkain. (Mas. 279–285.)⁸ Säännönmukaisuus on Rhodesin mukaan jopa niin systemaattista, että se vertautuu morfologiaan: eri äänneillä sanan eri paikoissa on merkitystä, ja merkitykset yhdistyvät äänneiden yhdistyessä. Samankaltaista, jopa morfeemeihin rinnastuvaa ideofonien äännesymboliikan kuvausta on esittänyt myös Wescott (1980: 362–276), mutta pelkistetympin. Wescottin (mp.) kuvauksessa äänneiden fonesteemimaisia tai kuulomielikuvamaisia merkityksiä yhdistellään yleensä foneemityyppien ominaisuuksiksi.

7. Rytkönen (1949: 28) näkee jopa sanan *hetki* (*hätki*) samaan äänneellisesti motivoituun *h*-sanajoukkoon kuuluvana ja deskriptiivisenä.

8. Rhodesin (1994) lisäksi Oswald (1994) on kuvannut englannin imitatiivien äännerakennetta, ja Rhodes (ma.) on koettanut myös kuvata järjestelmällisesti äännerakenteen vastaavuutta sanojen merkityksen kanssa. Löydökset ovat osin samankaltaisia kuin Pölmalla (1967) virosta (ks. myös Veldi 2001: 141 englannin ja viron samankaltaisuuksista), ja sanojen melko villin onomatopoeettisuuden vuoksi osa piirteistä ja niiden merkityksestä sopii myös suomen imitatiiveihin ja niiden äännesymbolisten merkityspiirteiden esittämiseen.

Rhodesin (1994) kuvauksessa kiinnittää huomiota se, että jäljittelevän äänten laatu rinnastuu suoraviivaisesti kuvattavan äänen laatuun: äänten jokin muuttuja, esimerkiksi soinnillisuus tai selväloppuisuus, vertautuu itse asiassa samaan ominaisuuteen matkittavassa äänessä: soinnillinen ja siten kuuluvampi äänne *b* kuvaa voimakkaampaa ääntä kuin sen hiljaisempi, soinniton variantti *p*, ja perusuonteeltaan lyhyisiin klusiileihin loppuvat sanat kuvaavat (lyhyitä) ääniä, joilla on selvä loppu.⁹ Erona Rhodesin (ma.) kuulomielikuvissa ja fonesteemin käsitteessä on kenties pohjimmaisena se, että kuulomielikuvan avulla kuvataan ensi kädessä merkitystä – mielikuvaa äänestä –, jota eri äänteet sitten peilaavat, kun taas fonesteemien esittelyssä etsitään yhteneväisyyksiä ekspressiivisten sanojen muodossa ja edetään tarkastelussa siis muodosta merkitykseen. Kuitenkaan selvää fonesteemimaisuutta ja äänteiden imagisemmin ikonista jäljittelevyyttä voidaan tuskin erottaa selvästi: fonesteemitkin saattavat olla nimenomaan konventionaalistunutta imagisempaa jäljittelyä. Selventäväksi esimerkiksi käy edellä kuvattu fonesteemimainen *hu*- nopeuden ja huolimattoman tekemisen kuvauksissa. Sillä on selvästi ilmavirran jäljittelynä ”aidosti onomatopoeettinen” tausta (mas. 1994: 280), mutta merkitys on kuitenkin fonesteemimaisen konventionaalinen. Käsittelem siis fonesteemimaisia merkityksiä, kuulomielikuvia ja äänteellisiä motivaatioita päällekkäin: kuulomielikuvien kautta syntyy äänteiden tuottamisen avulla konventionaalista äännesymboliikkaa. Aikaisemmin fennistiikassa esimerkiksi Ahri Rytönen (1935) on esittänyt vastaavuuksia ääntämiselimistön asennon ja liikkeiden ja jäljiteltävän äänen tai liikkeen yhteydestä äännesymboliikassa. (Ks. myös Ohala 1994.)

Verrattuna Rhodesin (1994) näkemykseen englannin puolivilleistä imitatiiveista suomen kesyjen imitatiivien äänteiden merkitystä ei ole pidetty yhtä systemaattisena. J. Leskinen (2001: 67–69) esittää päinvastoin, että suomen imitatiivien merkitys ei ole jaettavissa siististi osatekijöihinsä. Osilla on korrelaatiota merkityksen kanssa, mutta merkityksessä on enemmän selittämättömyyttä kuin systemaattisuutta. Hän (mp.) on tarkastellut (C)rVCs-rakenteisia rikkoutumis-, katkeamis- ja räjähdysääniä kuvaavia imitatiiveja (esim. *raks*, *räks*, *raps*, *rips*, *rats*) ja vertaillut, minkälaisista äänistä niitä on voitu käyttää. Sanat ovat Leskisen mukaan lähisyronyymeja, mutta eivät samamerkityksisiä (mas. 69). Parhaiten J. Leskisen mukaan merkityksen erot korreloivat vartalovokaalin kanssa voimakkaita tai hiljaisia ääniä kuvaavissa sanoissa (*rits* vs. *räts*). Myös lopun konsonanttityhtymällä on merkitystä, mutta ei yhtä paljon kuin vokaalilla (voimakas *räks* vs. hiljaisempi *räps*). J. Leskinen toteaaakin, että imitatiivien merkityserot ovat osittain sovinnonvaraisia: ne eivät ole täysin luettavissa imitatiivien muodosta. Palaan tähän ongelmaan varsinkin vokaalien käsittelyn kohdalla. Katson kuitenkin, että imitatiivien merkityksosia voidaan analysoida tarkemmin kuin J. Les-

9. Tällainen matkiminen on jo niin perustavanlaatuista, että on ehkä vaikea puhua äännesymboliikasta – äänne ei edes symboloi äänen piirrettä vaan likimääräisesti on sitä. Kuitenkin Hinton, Nichols ja Ohala (1994: 3–4) lukevat ilmiön äännesymboliikaksi, samoin Rhodes (1994). Viime kädessä kysymys on äännesymboliikan määrittelystä, jota Rhodesin (ma.) lisäksi myös esimerkiksi Fischer (1999) ja Meier (1999) ovat koettaneet täsmentää jakamalla äännesymboliikkaa eri lajeihin. Yhteistä eri tavoin jaetulle äännesymboliikalle on juuri sen havaitseminen, että osa on suuremmin jäljittelevää, Rhodesin (mas. 280) sanoin ”aidon onomatopoeettista”, kun taas osa jäljittelystä on epäsuorempaa ja kielen perusuonteeseen mukaisesti sovinnonvaraista ja strukturoituneen muodon saavaa.

kinen (ma.) esittää. Seuraavaksi kuvaan imitatiivien äännesymboliikan tasoja ja lainalaisuuksia sekä näiden kehollisia motivaatioita.

3 Imitatiivien äännesymboliikkaa

3.1 Äännesymboliikan tasojen jäsennyttä

Äännesymboliikkaa esiintyy muillakin kielen tasoilla kuin vain foneemien tai foneemityyppien tasolla, ja imitatiivien äännesymboliikkaa kuvattaessa onkin otettava esille ainakin neljä erillistä muotopiirrettä: 1) sanan niin kutsuttu juuri ja skemaattiset juurihahmot, 2) sanan fonologinen muotti, joka muodostuu juuren ympärille ja tuo oman merkityslisänsä, 3) ne mahdolliset konventionaaliset äännesymboliset elementit, joista juuri ja juurihahmot puolestaan koostuvat ja joita voidaan kutsua fonesteemeiksi, sekä 4) muut äänneiden ominaisuudet (kuten soinnillisuus–soinnittomuus–vastakohtaisuus tai klusiilit sanan lopussa), jotka jäljittelevät imagisemmin äänen osapiirteitä. Kaikissa neljässä tasossa esiintyy omanlaistaan konventionaalisuutta ja merkityksen muodostumista, ja kaikki neljä tasoa tuovat osansa sanan äännesymboliseen kokonaisuuteen. Käsittelen muotopiirteitä edellä mainitussa järjestyksessä: ensin kohtia 1, 2 ja 3 tässä alaluvussa, ja kolmannen kanssa mitä ilmeisimmin päällekkäistä kohtaa 4 perusteellisemmin alaluvussa 3.2.

On monesti todettu, että suomen o-verbit ja myös suomen kesyt imitatiivit rakentuvat *juureksi* kutsutun elementin ympärille.¹⁰ Tavallisimman onomatopoeettisen juuren muodostaa CVC-äänneyhdistelmä, joka voi olla myös laajennettu esimerkiksi äänteenpidennyksin (Rytkönen 1940; Penttilä 1957: 256–257; myös Kiviniemi 1971: 23; Koponen 1998: 50; kokoavasti Jarva 2003: 28–34). CVC-elementtien käsittelyä on monesti pidetty osuvana tapa kuvata suomen äännesymboliikkaa (mm. Kiviniemi 1971; Jarva 2003; myös Kulonen 2010; Jääskeläinen 2015). Kuten muutkin o-sanat, myös kesyt imitatiivit jäsenyvät yleensä CVC-juuren ympärille, joten niitäkin voitaisiin kuvata juuren käsitteen avulla.

Tutkittaessa suomen kesyjä imitatiiveja käy kuitenkin ilmeiseksi, etteivät niissä läheskään kaikki mahdolliset äänneyhdistelmät ole käytössä. Eräitä äänneitä käytetään melko paljon, toisia vain vähän. (Samoin *ise*-verbien juurien äänneyhdistelmistä Kiviniemi 1971: 25–33; Haarala 1974: mm. 20–21, 33, 81–83 eräiden äänneiden rajoituksista.) Osa puuttuvien äänneyhdistelmien aukoista on systemaattisia, osa satunnaisempia; imitatiiveja voidaan myös tuottaa kertatarpeeseen esimerkiksi varioimalla kekseliääm-

10. Juuren käsite on herättänyt kiistoja, ja samasta elementistä on käytetty myös mm. nimityksiä kanta, tyvi, ja vartalo. Lehtisen (1979: 246) mukaan juuri on se korrelaatio-suhteessa olevien sanojen yhteinen osa, joka ”jää jäljelle”, kun niistä irrotetaan johdin. Juuri ei siis merkitse sanaa, joka olisi välttämättä ollut koskaan olemassa sellaisenaan. Näin käsitän juuren myös tässä, ja määrittelyni on siis sama kuin Jarvalla (2003: 89). On kuitenkin kiistelty esimerkiksi siitä, tarvitseeko o-sanojen äännesymbolinen juuri käsittää alkujaan olemassa olleeksi itsenäiseksi sanaksi. Esim. Rytkönen (1940) kirjoittaa termin juuri aina lainausmerkkeihin, ettei syntyisi väärinkäsitystä sen itsenäisyydestä. Kulonen (2010) puolestaan muotoilee ekspressiiviset ”juuret” fonesteemeiksi (esim. #hüli, #joli), jotka ovat ei-itsenäisiä sanamuodostuselementtejä ja joiden pohjalta on tuotettu erimuotoisia sanoja.

min vokaaleja. Eräiden tavallisimmin käytettyjen äänneyhdistelmien ympärille muodostuvat hahmot muodostavatkin itsessään imitatiivien skemaattisia fonologisia juurten hahmoja, joiden sisällä jokin elementti voi vaihdella. Näitä kutsun *juurihahmoiksi*; juurihahmo kuvaa sitä, että kaikki CVC-skeeman mahdolliset äänneyhdistelmät eivät ole käytössä. Skemaattinen juurihahmo toteutuu todellisena äänneyhdistelmänä, joka edelleen täsmentyy varsinaiseksi sanaksi omaksuessaan sanamuottien mukaisen hahmon. Kaikki juurihahmot eivät kuitenkaan toteudu kaikenmuotoisina imitatiiveina. Imitatiivien toteutuva hahmo voi olla myös pelkistetysti CVC-muotoinen (esim. *pul, tik, pam*).¹¹

Juurihahmo on siis jo äännteellisesti täsmennetty fonologinen muotti kaikkein skemaattisimmasta CVC-juuresta. Juurihahmoilla voi olla jo oma merkitys, joka on yhteinen sitä toteuttaville imitatiiveille ja joskus myös muille o-sanoille (ks. liitettä 1), mutta kaikilla juurihahmoilla yhtenevää merkitystä ei kuitenkaan ole. Juurihahmoja ovat esimerkiksi *pVf*, jossa vokaalina voi olla ainakin *a, i, o, u* tai *ö* ja jota toteuttavat imitatiivit kuvaavat lyöntejä, ilmapvirran ääniä tai taikomisääniä. Eräs juurihahmo on *pV(V)p*, jossa *V* voi olla ainakin *i, o, u* tai *ö*. Tätä juurihahmoa toteuttavat imitatiivit kuvaavat soitinten ääntä ja äänimerkkejä (esim. *pip, pipi pipi, piip, puup, pööp*). Juurihahmo *jUC*, jossa *C* voi olla ainakin *m(p), s, l* tai *t(k)*, puolestaan tuottaa voimakkaita ääniä (esim. *jumps, jyli, jymi, jyms, jyskis, jytkis*).

Imitatiivien juurihahmoja tarkastelemalla nähdään myös käytössä olevien äänneiden yleisyseroja: *v*-alkuisia juurihahmoja on melko vähän, samoin *j*-alkuisia, ja *j* yhdistyy lähinnä labiaalivokaalien kanssa. *n*-loppuisia ja *v*-loppuisia juurihahmoja ei suomen imitatiiveilla juuri ole. Muissakin juuriosan loppukonsonanteissa on suositumpia ja vähemmän suosittuja. Ilmeisesti imitatiivien rakenteessa on pyrkimystä ekspressiivisyyteen myös loppukonsonanttien valinnassa, sillä esimerkiksi muuten tavalliset tavun ja yksitavuisenkin sanan päättäjät *n* ja *t* (esim. *hän, sen, päät, sut*), joilla on myös paljon merkityksiä morfeemeina, ovat imitatiivien juurihahmojen päättäjinä harvinaisia luultavasti juuri ei-ekspressiivisyytensä vuoksi. Suomen kesyjen imitatiivien tavallisimmat juurihahmot on kuvattu liitteessä 1.

Imitatiivit ja muut o-sanat toteuttavat usein tiettyjä sanahahmoja, joita voidaan kuvata myös fonologisina *muotteina* (ks. ISK 2004: § 148; Koivisto 2013: 167–210).¹² O-sanojen morfologiset ja fonologiset muotit jäsentyvät jo mainitun CVC-elementin ympärille, ja näin ollen samalla o-sanajuurella on lähes aina useampia erimuotoisia eli erilaista muuttia ilmentäviä sanoja, joissa juuri esiintyy ja jotka muodostavat lähimerkityksisten

11. Juurihahmot ja myös fonologiset muotit voidaan nähdä siis eräänlaisina fonologisina konstruktioina tai ainakin konstruktioina kuvauksina mahdollisista imitatiivien äänneyhdistelmistä. Olen käyttänyt konstruktio kuvausta imitatiivien muottien kuvaamiseen toisaalla (Jääskeläinen 2013).

12. *Muotin* ja *sanahahmon* erona on esimerkiksi Koivistolla (2013) se, että muotti liittyy käsitteenä enemmän morfologiseen analyysiin ja sanahahmo sanan äänne- ja tavarakenteeseen. Osin termit ovat kuitenkin päällekkäiset. Koiviston mukaan (mts. 170) "[m]uotti ja sanahahmo itse asiassa limittyvät siinä määrin, ettei välttämättä ole suurta eroa, puhutaanko sanahahmosta vai fonologisesta muotista". Muotti jakautuu Koiviston (mts. 181) käsittelyssä erikseen morfologiseksi ja fonologiseksi muotiksi, joista jälkimmäinen on hyvin likeinen täsmennetylle sanahahmolle. Imitatiivien muotit ovat enemmän fonologista kuin morfologista tyyppiä, ellei sitten myös niiden rakenneosia, kuten *-s*, *-is* ja esimerkiksi *-n*-loppuelementtejä nähdä morfeemeina (ks. Jääskeläinen 2013: 87–88, alaviite 73).

sisarsanojen pesyeen (esim. *kolista, kolahtaa, kolkkua, kol, koli, kolin, kolk*) ja joissa voi tapahtua variaatiotakin (ks. Koivisto mts. 192–197). Kulonen (2010) kutsuu nimenomaan tämän tyyppisiä juurielementtejä fonesteemeiksi. Jotkin tällaiset sananjuuret lienevät fonesteemeja itsessään, mutta nähdäkseni fonesteemi olisi paremmin sopiva termi niille o-sanoissa konventionaalisille merkityksille, joiksi esimerkiksi juuret vielä jakautuvat (ks. alalukua 2.2). Käsitän siis fonesteemin hieman toisin kuin Kulonen (2010).

O-sanojen muotti on merkitystä luova; pelkkä CVC-juuri (tai sen täsmennys juurihahmo) ei kata kaikkea o-sanoissa ilmenevää merkitystä. Esimerkiksi *ise*-verbeissä osa merkityksestä tulee mukaan nimenomaan muotin kontinuaatiivis-frekventatiivisuuden merkitystä kantavasta *ise*-johtimesta. Kaksitavuiset CV.CV-imitatiivit kuvaavat samoin frekventatiivista ääntä. Edellä (alaluvussa 2.1) esitin, että nämä muun muassa muotin tavarakenteeseen liittyvät piirteet voidaan yhdistää äänen sisäiseen aspektiin, jota voidaan kuvata musiikin termein rytmiseksi ilmiöksi: puhutaan sellaisista asioista kuin äänen sisäinen jaksotus ja kesto. Rytmisiä ilmiöitä kuvataan siis jo sekä fonologisen muotin avulla että erilaisin tekstin prosodisin keinoin, kuten toistolla, jaksotuksilla ja sananpidennyksillä. On vielä mainittava, että eri imitatiivimuoteilla on erimuotoisia o-verbikorrelaatteja. *Loiskis*-muotoinen imitatiivityyppi yhdistyy ekspressiivisiin UA-verbeihin siksi, että monilla *loiskis*-imitatiiveilla on sisarena UA-verbi (esim. *loiskua* ~ *loiskis, mäikyä, mäiskyä* ~ *mäiskis*), mutta ei *ise*-verbiä (*?lojisee, ?mäjisee*, kuitenkin *lotisee, mätisee*). Myös *kilin*-muotoinen tyyppi yhdistyy UA-verbeihin, sillä UA-verbeistä voi helposti takaperoisjohtaa *kilin*-tyypin imitatiiveja (*kilkkua* ~ *kilin, nitkua* ~ *nitkun*). *kilin*-tyypin imitatiivi kuvaa ikään kuin yhtä sellaista melko lyhyttä, mutta sisäisesti toisteista sävelrypästä, josta kontinuaatiivinen UA-verbin kuvaama ääni puolestaan koostuu. Sen sijaan *ise*-verbeille on myös merkityksen puolesta läheinen CV.CV-muotti; molemmille on yhteistä frekventatiivisuus ja äänen tasarytmisyys.

Imitatiivien juurihahmojen ympärille rakentuvat tavalliset muotit (a–g) esimerkkisanoineen ja merkityksineen ovat seuraavat:

a) *Naps*-tyyppiä edustaa yleisen onomatopoeettisen CVC-juuren ympärille rakentuva yksitavuinen, konsonanttiloppuinen muotti C_aVC_1 , jossa $C_{a(lku)}$ ja $C_{l(oppu)}$ voivat olla konsonanttiyhtymiä. Tämä tyyppi on tavallisin nykyisten imitatiivien muotti. Imitatiiveissa $C_{a(lku)}$ voi yleensä olla konsonanttiyhtymä, joten tätä tietoa ei toisteta muissa kuvauksissa. V voi olla myös diftongi (ei tosin mikä tahansa, ei-elollisissa imitatiiveissa käytössä ovat lähinnä *ui* ja *iu*). Tyyppi saa helposti lisäkonsonanteja loppuun, ja erityisen tavallisesti loppuun liittyy *s*. Lisä-*s* ei muuta merkitystä (esimerkkejä *pam, naps, poks, huis, kruts, boing, ding, tsäp*). Jo tämän muotin perusominaisuus on yksittäisen, momentaanisen äänen merkityspiirre.

Esimerkiksi *naps*-tyyppisissä imitatiiveissa konsonanttiyhtymät sanan alussa ja loppussa ovat siis tavallisia. Sananalkuiset ja -loppuiset konsonanttiyhtymät ovat suomessa muuten varsin harvinainen ja siten tunnusmerkkinen piirre; johdannossa todettiinkin e-sanaston toimivan osittain äänteellistä tunnusmerkkinen käyttöä. Kuitenkaan imitatiiveissakaan konsonantit eivät yhdisty miten tahansa. Tavanomainen yhdistämisperiaate on klusiili + likvida, jossa likvidalla alkava juurihahmo saa eteensä

klusiilin (esim. *kl-*, *pl-*, *kr-*). Mahdollisia sananalkuisia yhdistelmiä ovat ainakin *(s)kl-*, *(s)kr-*, *(s)pr-*, *(s)pl-*, *kn-*, *tr-*, *fl-* ja *fr-*. Loppukonsonanttina voivat olla ainakin äänteet *-f(f)*, *-h*, *-k*, *-l*, *-m*, *-p*, *-r*, *-t*, *-š*, ja *-ŋ*. Hyvin tavallisia loppuyhdistelmiä ovat klusiilin ja *s:n* yhdistelmät *-ks*, *-ts* ja *-ps*. Sonorisia äänteitä voidaan myös pidentää (esim. *JUTUM-JUTUMMMM*).

b) *Loiskis*-tyyppisiä imitatiiveja tuottaa kaksitavuinen, *is*-loppuinen muotti $C_aV(V)(C)C.C\{s,k\}is(+ta)$ (esim. *loiskis(ta)*, *napsis(ta)*, *humpsis*, *räiskis*, *nauskis*), josta on olemassa myös ”lyhenne”, esim. *loisk*, *naps*, *räisk*, *nausk*. Lyhenne voi olla saman näköinen kuin *a*-tyyppi, ja onkin epäselvää, ovatko $C_aV(V)(C)C.C\{s,k\}$ -muotoiset imitatiivit lyhennettyjä. Lyhentämisen puolesta puhuisi se, että vanhemmissa sanakirjoissa (esim. LSRS) pitempi *loiskis*-tyyppi on paljon *naps*-tyyppiä tavallisempi. *is*-loppuisissa imitatiiveissa on itse asiassa kahta erilaista *is*-loppuista: *nauskis*-tyyppejä, jossa lopputavu on *-kis*, ja *napsis*-tyyppejä, jossa lopputavuksi muodostuu *-sis*. Näillä on se ero, että *nauskis*-tyyppi lyhenee kankeammin. (*kis*-loppuiset imitatiivit ovat edelleen tavallisia kaksitavuisina.) Varsinkin *nauskis*-tyypin tunnusmerkki on diftongi. Muutamassa imitatiivissa kuitenkin on lyhyt vokaali (*pulskis*). Diftongi on tavallisesti *i*-loppuinen (NS:n imitatiiveissa vain *ui*, *oi*, *ai*, *äi*), mutta muutkin ovat mahdollisia (Genetzillä [1890]: 172 myös *ie*, *au*, *ou*, *iu* ja SMS:ssä esimerkiksi vielä *öi* ja *öy*, *höiskistä*, *höyskis*.)

c) *Koli koli* -tyyppisiä imitatiiveja tuottaa muotti $(C_a)V.C_vV$ (esim. *kili*, *heli*, *klopi*, *pälä*, *huru*, *ini*), jossa $C_{a(iku)}$ on tyyppillisesti eri kuin $C_v(artalo)$. Tämä heijastaa myös *ise*-verbeissä ilmenevää kaukovaikutuslakia, joka vierastaa samaa konsonanttia alkutavussa vokaalin molemmin puolin (ks. Kiviniemi 1971: 28). Toisen tavun vokaali on kernaasti *i* mutta voi joskus olla muukin vokaali, jolloin sana vaikuttaa usein takaperoisjohdetulta ja merkitys on interjektiomaisempi (*pälä*, *pölö*, *höpö höpö*). Muottia voidaankin käyttää myös takaperoisjohtamisessa, esimerkiksi puheenkuvauksissa (*vali vali*, *jäkä jäkä*). Tämä imitatiivityyppi on tavallinen LSRS:ssa mutta vähemmän käytetty nykyisin. NS:sta en ole löytänyt siitä yhtään esimerkkiä imitatiivimerkityksessä. CV.CV-imitatiivi esiintyy usein reduplikoituna, mikä edelleen lisää jo yksittäiseen CV.CV-imitatiiviin kuuluvaa frekventatiivisen äänen merkitystä.

d) *Kilin*-tyyppi (muotteina CV.CV*n*; CVV.CV*n*; CVC.CV*n*) muistuttaa muodoltaan instruktiivia, esimerkkejä *kilin kolin*, *kitkun*, *heilun*, *hätin*, *hörin*, *innin tinnin*¹³. Myös tätä muottia voidaan käyttää takaperoisjohdettujen imitatiivien tuottamiseen. Fonologinen muotti on yhteinen eräiden muiden sanatyyppien, kuten eräiden adverbien, *hissun kissun* ja *heikun keikun* -tyyppisten kaksikkosanojen kanssa (ks. Jääskeläinen 2013: 91–92). Joskus *kilin*-tyyppi on katsottu genetiivimuodoksi ja siten harvinaiseksi esimerkiksi imitatiivin taipumisesta (Genetz 1890: 137; LSRS; ks.

13. Vanha arvoitus kysyy: *Innin tinnin, jynnin jännin, jyrkät polvet, väärät sääret, harmaa hamonen päällä. Mikä se on?* – Hyttynen.

Jääskeläinen 2013: 91), ja myös *kilin*-tyypin on nähty joskus taipuvan (esim. *Pudota kolin kolia lattialle*, NS, s.v. *kolin*). Tässä katson kuitenkin *kilin*-tyypin omaksi fonologiseksi muotikseen.

e) *Huu*-mallisia imitatiiveja tuottaa muotti (C)V(V). Tämä avotavutyyppi on tavallisempi elollisissa imitatiiveissa (esim. *pii*, *muu*, *nau*, *hau*; lyhyt vokaali esiintyy yleensä kahdentuneissa tai monistuneissa sanoissa, kuten *kä-kä-kä*, *patata-tata*), mutta on myös joitain ei-elollisia avotavutyyppisiä imitatiiveja (esim. *huu*, *fuu*, *tuu*). Myös villeissä tai puolivilleissä imitatiiveissa on jonkin verran avotavuisia (esim. *shiuuuuuu*, *whiiiii*).

f) *Köpöti*-tyyppi on melko harvinainen yleensä takaperoisjohdettujen ”humorististen” imitatiivien tyyppi, muottina CV(V)(C).CV.ti, esim. *köpöti*, *heiluti*, *supiti*, *näpyti*, *jäkäti*. Nämä imitatiivit kuvaavat yleensä ihmisen toimintaa (usein liikettä, tekemistä) tai ihmisen aiheuttamia ääniä jonkin verran pejoratiivisessa valossa. *Köpöti*-tyypin imitatiivit kuvaavat siis monesti enemmän liikettä kuin ääntä, tai ne kuvaavat vaikutelmaa tekemisestä, johon tosin yleensä kuuluu myös ääni, mikä on muutenkin tavanomaista takaperoisjohdetuille imitatiiveille (ks. Jääskeläinen 2013: 11).

g) ”Yksittäishahmoisia” imitatiiveja, jotka eivät sovi edellä kuvattuihin tyypeihin, on joitain puolikesyjä ja kesyjä, kuten *jutum*, *bojoing* (tai *pojoing*, *bojong*), *zädäm* sekä esimerkiksi *porloiskis* (NS) sekä *korlonkis*, *purluiskis*, *karnaks*, *parlaks* ja *pinkeli* (Genetz 1890: 138–139). Näissä muunhahmoinen, muodoltaan tavanomaisempi imitatiivi (*tum*, *loiskis*, *naks* jne.) on saanut lisätavun eteensä (esim. *ju-*, *kor-*, *pur-*, *kar-*). Lisätavu ei ole suomessa kovin yleinen, mutta esimerkiksi englannissa tyyppiä tavataan (mm. *ker-splash*, ks. Rhodes 1994: 290) ja se esiintyy myös esimerkiksi virossa (Veldi 2001: 141). Englannissa alkutavu tuo Rhodesin (1994: 290) mukaan imitatiiville merkityksen ’ekstravoimakas’ tai ’akustisesti kompleksi’. Myös suomessa lisätavu tuo ääneen kompleksisuutta, ja esimerkiksi äänessä *jutum* erottuu selvästi kaksi komponenttia, oikeastaan kaksi eri ääntä, jotka kuitenkin muodostavat ajallisen läheisyyden vuoksi yhden hahmon. Lisäksi myös takaperoisjohto voi tuottaa useampitavuisia yksittäishahmoisia imitatiiveja, kuten *mönger*, *lyller* jne.

Edellä olen esittänyt, kuinka fonologinen muotti tuo äännesymbolista merkitystä imitatiiviin. Kuinka sitten alaluvussa 2.2 kuvatut fonesteemit näkyvät imitatiivien merkitysosina? Fonesteemimaista merkitystä o-sanajärjestelmän sisällä voidaan tarkastella esimerkiksi eräiden *loiskis*-tyypin imitatiivien äännevaihtelun avulla. Kaikkein tavallisimmat *loiskis*-tyypin imitatiivit voidaan esittää muottina *CViskis*, jossa alkukonsonantti ja diftongin alkuvokaali vaihtelevat niin, että muodostuu erilaisia merkityskombinaatioita. Taulukossa 1 on *loiskis*-tyypille tavallisia *i*-loppuisia diftongeja sisältäviä imitatiiveja ryhmitelty kahden muuttujan, alkukonsonantin ja vartalo-vokaalin, suhteen (esimerkit on kaikki kerätty aineistosta; *möiskis* on sulkeissa, koska sen käyttö lähteessä oli epäselvää). Nähdään, että yhteneviä merkityksiä muodostuu

sekä pystyakselille (konsonanttivaihtelu) että vaaka-akselille (diftongien vaihtelu). Konsonanttien fonesteemimainen merkitys on selvempi, ja *h*-sarjan sanat muistuttavat merkitykseltään kenties enemmän interjektioita kuin imitatiiveja.

Taulukko 1.
loiskis-tyypin äännevaihtelua.

<i>plaiskis</i>	-	<i>maisgis</i>	<i>haiskis</i>	yhteistä äänensävyyn neutraalius?
<i>(p)loiskis</i>	<i>roiskis</i>	<i>moiskis</i>	<i>hoiskis</i>	yhteistä roiskuminen paljon, ”isous”
<i>(p/f)läiskis</i>	<i>(p)räiskis</i>	<i>mäiskis</i>	<i>häiskis</i>	yhteistä suurehko voimakkuus, terävyys
<i>luiskis</i>	<i>ruiskis</i>	<i>muiskis</i>	<i>huiskis</i>	yhteistä lyhytaikaisuus, nopeus
<i>löiskis</i>	<i>röiskis</i>	<i>(m)öiskis</i>	<i>höiskistä</i>	yhteistä tyyli, epämiellyttävyyys

l = vettä, paljon nestettä; isku lattealla pinnalla

r = roiskuminen, mutta vain vähän nestettä; muuta roiskuvaa ainetta

m = kuivempi isku (ei nestettä): läimähdys, suudelma

h = nopeus, huolimaton tekeminen; interjektiomaisia merkityksiä.

Aineistossa suurin osa sanoista on imitatiivisessa merkityksessä, siis jäljittelemässä ääntä tai liikettä, mutta esimerkiksi sanoilla *häiskis* ja *höiskistä* on interjektiomainen merkitys ’höpsis’. Samoin *löiskis* esiintyy myös merkityksessä ’höpö höpö’. Monesti nämä imitatiivit esiintyvät vokaalivaihteluparina, esim. *huiskis haiskis* (kaksoissanoista ks. Genetz 1890: 4; Hakulinen 1968: 393, 399; Ruoppila 1934: 24; Räsänen 2010: 51–52). Useimpien *loiskis*-tyypin diftongillisten imitatiivien merkitys on melko konventionaalinen, ja sanat ovat myös muodoltaan suomen imitatiivien kesyintä joukkoa. Näissä kesyissä sanoissa onkin kenties mukana enemmän *d*-sanaston synesteettistä äännesymboliikkaa kuin erityisen imitatiivista äännesymboliikkaa; varsinkin *u*- ja *i*-vokaali ovat tavallisia samassa nopeuden merkityksessä juuri *d*-sanoissa (Ruoppila 1935; Palm 1966), ja *h*-konsonantti on toisaalta tavallinen myös erilaisissa hämmästyttä ilmaisevissa tai pejoratiivisissa interjektioissa, joissa samoin ilmenee samankaltaista fonesteemimaista merkitystä.

Suomen kesyissä ja puolivilleissä imitatiiveissa voidaan erottaa yhteisiä merkityspiirteitä, jotka toimivat kontekstissaan *o*-sanoissa fonesteemimaisesti, siis samoin eri imitatiivien juurihahmoissa. Näistä osa on esitetty taulukossa 2 seuraavalla sivulla. Taulukon ensimmäisessä osassa huomio kiinnittyy eri äänneiden merkitykseen juuren alussa (CVC/CVC), ja toisessa osassa tarkastelussa ovat juuren loppuäänteiden merkitykset (CVC/CVC). Seuraavassa luvussa kuvaan äännesymbolisia elementtejä ja niiden motivaatioita tarkemmin.

Taulukko 2.
Imitatiivien fonesteemimaista äännesymboliikkaa.

Äänne	Äänteen merkitys juuren alussa (CVC/CVC)
<i>l-</i>	lähdykset, nesteen äänet; loksahdukset
<i>p-, b-</i>	voimakkaat äänet
<i>t-</i>	törmääminen; koskettaminen
<i>r-</i>	rikkoutuminen
<i>k-</i>	äänen tuottaja materiaaliltaan kova tai kuiva
<i>hu-</i>	ilmavirta, nopeus, yllätyksellisyys
<i>f-</i>	rinnakkainen <i>h:n</i> kanssa; ilmavirta, nopeus
<i>v-</i>	osin rinnakkainen <i>h:n</i> kanssa; ilmavirta, nopeus
<i>j- ja jU-</i>	erityisen voimakkaat äänet

Äänne	Äänteen merkitys juuren lopussa (CVC/CVC)
<i>-r</i>	toisteiset äänet (surina, pirinä), koneen äänet; rikkoutuminen
<i>-m, -ŋ; -mp(s), nasaalit</i>	voimakkaat, sointuisat, soivat äänet; soittimet
<i>-h</i>	ilmavirta ja akustisesti vastaavat äänet, kahina
<i>-iu(h)</i>	ilmavirta, nopeus
<i>-ui(h)</i>	ilmavirta, nopeus

3.2 Imitatiivien äännepiirteiden ja fonesteemien motivaatioita

Kuvaan nyt tarkemmin suomen imitatiivien äännesymboliikkaa, ja käytän apuna myös Rhodesin (1994) kuulomielikuvien kuvausta. Aloitan tarkastelemalla imitatiivin alkukonsonantteja ja etenen niistä loppukonsonantteihin. Luvun lopuksi kuvailen vielä imitatiivien vokaalivaihtelua.

Suomen imitatiivit voivat alkaa yksittäiskonsonantilla tai konsonanttiyhtymällä. Yksittäiset konsonantit aloittavat suomessa imitatiiveja, joilla kuvattu ääni alkaa äkisti ja yleensä selkeästi (*kops, tik, pam, naps, jyskis, tums*), kuten Rhodesin (1994) kuvauksessa. Kuitenkin jo yksi lisäkonsonantti suomen imitatiivin alussa tuntuu tuovan lisää äänen voimakkuutta tai äänen alun kompleksisuutta mukaan eikä ääni ala yhtä siististi, vaan jo alku on epäselvä tai monivaiheinen (esim. *klik, kruts, ploiskis, pläts*). Konsonanttiyhtymä suomessa sanan alussa on uusi ilmiö eikä tavallinen kaikissa murteissa ja siksi edelleen tarjoutuu helposti äännesymboliseen käyttöön (ks. esim. Suomi, Toivanen & Ylitalo 2006: 193–194).

Äänen ominaislaadusta voidaan puhua sointiväriinä: eri äänentuottajat tuottavat sointiväritään erilaisia ääniä, ja imitatiiveissa eri konsonanttien sointiväri vertautuu kuvattaviin ääniin. Imitatiivin juuren alku- tai vartalo/loppukonsonantti kertoo usein äänen sointiväristä, siitä, minkä olion tai prosessin tuottama ääni on ky-

seessä. Tapauksesta riippuen kumpi tahansa CVC-juuren konsonantti tai konsonanttiyhdytymä voi olla äänen tuottajan määräävä, ja myös vokaali vaikuttaa mahdolliseen tuottajaan.

Alkukonsonanttina *r*- on suomessa tyyppillinen erilaisia rikkoutumisääniä kuvaavissa imitatiiveissa (*rits, räts, rips, raks, ruts* jne.), ja sen rikkoutumisen kuvaamisen (repeämisen, katkeamisen, murtumisen, naarmuuntumisen, myös raapimisen) merkitys on fonesteemimaisen vakiintunut. Toisinaan *r*:llä on rikkoutumisen kuvaamisen merkitystä myös imitatiivin lopussa. On joitakin, usein kesyjä poikkeusimitatiiveja, jotka eivät välttämättä kuvaa rikki menemistä (esim. *roiskis, rym*), mutta villimmät *r*-alkuiset imitatiivit assosioituvat oikeastaan aina rikki menemiseen.

Lisäkonsonantit alku-*r*:n edellä tekevät rikkoutumisesta joko kovaäänisempää tai totaalaisempaa. Niinpä *rits, rips* ja *rats* voivat kuvata pikku repeämän tai murtuman syntymistä, mutta mitä enemmän konsonantteja tulee, sitä pahempaa on rikkoutuminen (esim. *krunts, kräts, skrits, skruts, KRÄTS, KRUTS skrääk*). Esine voi hajota täysin ja voimalla, tai naarmut, lommot, vammat tai muut sellaiset ovat pahempia. Konsonanttien lisäys on näin ikonista: pahempi rikkoutuminen tuottaa voimakkaamman ja hälyisemmän äänen, ja konsonanttien lisäys imitoi rikkoutumisesta todisteena olevan sointiväriin muutoksia.¹⁴

Lateraaliiänne *l* puolestaan liittyy suomessa ääniin, joissa on nestemäisyyden merkitys, varsinkin alkukonsonanttina mutta myös imitatiivin juurihahmon lopussa: *l* ilmaisee nesteen, löysän, taipuisan tai velton aineen kontaktia nestettä tai varsinkin kovempaa ainetta vasten (*läiskis, läts, lops, lips, luts, löts, liri, plörts* jne.). Äänne toimii osanoissa fonesteemimaisesti. Merkitystä monissa *l*-imitatiiveissa tuovat mukaan imitatiivin sanahahmo (ks. alalukua 3.1) ja muut äänteet, jotka täsmentävät äänen laatua loiskahdukseksi (*läiskis, lots*) tai esimerkiksi jatkuvammaksi nesteen ääneksi (*liri, läti; läti läti* kuvaa myös typerää puhetta). Äänteen tuottotapa korreloi tässäkin tapauksessa kuvattavan kanssa: *l* on samassa paikassa ääntyvä kuin *r* mutta tärytön äänne. *l*-äännteen tuotossa kielen selän kontakti kitalakeen on vähäenergisempi, veltompi kosketus kuin sen sukulaisessa, energisessä *r*-äänteessä.¹⁵

Siinä missä *r* on rikkoutumisääniä ja *l* läiskähdyksen ja litinöjen alkukonsonantti, ilmavirran äänissä on suomessa tyyppillisesti hankausäänteitä alussa tai lopussa: ilmavirran ja ilman läpi putoamisen ja yleensä nopean liikkumisen äänissä on konsonantteja *h, s, š, v* tai *f* (*huís, humps, suih, shiuu, viuh, fiuu* jne.). Myös *u*-vokaali on näissä äänissä leimallinen. Äänteiden tuottotapa sopii näissäkin tapauksissa kuvattavaan: nämä frikatiivit tuottaa ilmavirran kulku suussa rajoitetusta raosta, jossa hankauskohdan tarkempi paikka luo äänteen sointiväriin. Hankautuen kulkeva ilma jäljittelee kuvattavaa ilmanvirran suhinaa.¹⁶

14. J. Leskinen (2001) kuvaa näitä imitatiiveja muotin $(C_{k_p})rVC_{k_p}s$ avulla; muotti ilmaisee, että *r*:n eteen voi liimautua muitakin konsonantteja (tosin villimmissä imitatiiveissa enemmänkin kuin kaavan ilmaisemat *k* tai *p*).

15. Suomi, Toivanen ja Ylitalo (2006: 177) nimeävät /l/:n ja /r/:n apikoalveolaariseksi lateraaliseksi approksimantiksi ja apikoalveolaariseksi tremulantiksi. Yhdessä äänneistä on tavattu käyttää myös nimitystä likvidat niiden samankaltaisuuden vuoksi (esim. mts. 166–167).

16. Suomen, Toivasen ja Ylitalon (2006: 162–163) mukaan suomen /h/ edustuu keskenään varsin erilaisina allofoneina, joista vain osa on frikatiiveja. Imitatiiveissakin /h/:n allofoneja lienee erilaisia, ja on

Varsin skemaattinen merkitys ilmenee suomessa alkuäänteellä *t*: sillä alkavat juurihahmot kuvaavat yleisesti ottaen törmäyksiä tai vielä pelkistetymmin kosketuksen ääniä (törmäämistä esim. *tumps, töm, tups*; kosketusta esim. *tap, täp, tiks, tup*); merkityksestä osan saa aikaan toki myös *t*:llä alkavien juurihahmojen loppukonsonantti ja osaltaan vokaali siten, että esimerkiksi loppunasaalit saavat aikaan äänen sointuisuutta ja voimakkuutta. Joskus *t*:n rinnalla esiintyy *d* (esim. *doing*), mutta se ei ole kovin tavallista. Myös *t*:n motivaatio tässä merkityksessä voisi olla kehollisesti motivoitu: äänteenä *t* tuotetaan kielen lyhyellä kosketuksella hammasvallia vasten, ja tuo kosketus voi kenties kuvata vastaavaa kosketusta tai voimakkaampaa ”törmäämistä” maailmassa. Erittäin voimakkaan äänen merkitys on puolestaan fonesteemilla *jU-* (esim. *jumps, jutum, jyr, jyskis*) (myös pelkällä *j*:llä, SMS s. v. *jarskis, jampsis*). Imitatiivien alku-*k* puolestaan liittyy materiaaliltaan kovien tai kuivien tuottajien ääniin (esim. *kop, koli, kalk, kahi*). ”Kovan” kuuloinen ja tuottotavaltaan äkkinäinen klusiili *k* sopii tällaiseen merkitykseen.¹⁷

Kiinnostava fonesteemimainen merkitys on imitatiiveissa alkuäänteellä *p* ja sen rinnakkaisella variantilla *b*: näillä äänneillä alkavat juurihahmot kuvaavat yleensä voimakkaita tai suhteellisen voimakkaita ääniä (esim. *pam, poks, buum, bang*). *p*:lle on siis suomessa ainakin jossain määrin vakiintunut voimakkaan äänen merkityspiirteen ilmaiseminen. Sen sijaan soinnillisuusero ei ilmeisesti tuo voimakkuuteen lisää (toisin kuin englannissa, jossa soinnillisuusero on yleensäkin klusiileissa erotteleva piirre, ks. Rhodes 1994: 282).

n-äänteen merkitys imitatiivien juurihahmojen alussa on melko rajoittunut: *n*-alkuiset ei-elolliset imitatiivit kuvaavat yleensä melko hiljaisia katkeamisääniä ja muita lyhyitä, soinnittomia ”pikkuääniä”, naksahduksia ja hankaamisääniä (esim. *niks, naks, naps, nipsis, niuskis, nati*). Näissä imitatiiveissa alku-*n* tuo merkitykseen mukaan hankaavan alun, ja imitatiivin loppuosa (esim. *-ks, -ps*) puolestaan täsmentää äänen esimerkiksi lyhyeksi katkeamisääneksi tai napsahdukseksi (*niks, naps*) tai hankausääneksi (*nati, nari*) tai puhetta kuvaaviksi metaforisiksi varianteiksi näistä (ks. Jääskeläinen 2015: 120).

Imitatiivin loppukonsonantin assosioituminen äänen loppuosaan on suomen kielessä ilmeinen piirre, kuten englannissa (ks. Rhodes 1994: 284–285). Kun loppukonsonantti tai konsonanttityhtymä päättää suomen yksitavuisen imitatiivin (esim. *kop, naps, pam, tik, tip, klumps, töms*), imitatiivi kuvaa yhtä, selvästi loppuvaa lyhyttä ääntä. Samoin yhtä yksittäistä lyhyttä ääntä kuvaavat kaksitavuiset *-is*-loppuiset muodot (*kop-sis, napsis, klumpsis*).¹⁸

vaikea arvioida, miten /h/ todella edustuu varsinkin villeissä o-sanoissa, mutta tässä riittänee sen tulkinta frikatiiviksi.

17. Tällainen äännemotivaation tulkitseminen ei ole ongelmatonta. Palaan ongelmallisuuteen luvussa 4.

18. On jo todettu, että nykyteksteissä suositaan enemmän lyhyempää muotoa (*kops*). Vanhempaa kieltä kuvaavissa sanakirjoissa (LRSR, SMS, NS) tavallisemmat pitemmät muodot (*kopsis, kopsista*) kenties koetaan samanmerkityksisiksi mutta vanhanaikaisemmiksi (J. Leskinen 2001: 72). Ehkä kaksitavuiset on mahdollista myös ”kuulla” pitempinä kuin yksitavuiset (*napsis* vs. *naps*), mutta en usko, että tämä on kuulunut pitempien sanojen äännesymboliikkaan. Se, että yksitavuinen imitatiivi kiistatta edustaa yhtä, lyhyttä ääntä, saa kenties vain kaksitavuisen kuulostamaan pidemmältä ikonisuushakuisuuden vuoksi.

Kuten Rhodesin (1994) kuvauksessa englannin kielestä, myös suomessa loppukonsonantin laatu vastaa yleensä äänen loppua: suomessa klusiilit ja klusiili + *s* -yhitymät (*-ts*, *-ps*, *-ks*) sekä joskus *s* liitettynä viimeiseksi konsonantiksi johonkin muuhun edeltävään konsonanttiin (mahdollisia ovat mm. *ms* ja *ηs*) kuvaavat äkillisesti ja siististi loppuvia ääniä (*kop*, *tik*, *naps*, *tööt*, *ruts*, *kops*, *töms*, *töps*; myös J. Leskinen 2001: 67). Itse asiassa suomen lisä-*s* imitatiivin lopussa tuntuisi lyhentävän äänen kestoa ja selvästi lopettavan äänen, jos sen loppukonsonantti muuten olisi pitempään soiva (esim. *töm* vs. *töms*).

Loppuklusiilina imitatiiveissa yksinäinen *t* on hyvin vähän käytetty, paljon harvinaisempi kuin *k* ja *p*. Tämä johtunee siitä, että *t* on muuten varsin tavallinen sanan lopussa monikon tunnuksena ja yksikön toisen persoonan tunnuksena, joten sitä ei kenties koeta kovin ekspressiiviseksi. Sen sijaan *k* ja *p* sanan lopussa esiintyvät lähinnä vain imitatiiveissa ja interjektioissa. *t*-päätteiset juurihahmot saavat siis erityisen usein esimerkiksi *s*-lopun (esim. rVt: *rät* → *räts*).

Sen sijaan kontinuantit imitatiivin lopussa (tavanomaista imitatiivin lopettavaa *Cs*-konsonanttiyhitymää lukuun ottamatta), esimerkiksi *-r*, *-h*, *-š*, *-m* tai *-η*, esiintyvät sanoissa, jotka kuvaavat ääniä, joiden loppu on sointuisampi (nasaalit: *pam*, *kling*), epämääräisempi (*suih*) tai epämääräisen ajan venyvä tai kaikuva (*pir*, *pssss...*, *kling*). Samaan tapaan kuin soivan loppukonsonantin pidennys myös loppuvokaalin pidennys kuvaa ikonisesti äänen loppuosan kestoa ja soimista villimmissä imitatiiveissa (*prrrrrrr*, *fiuuuuuuu*). Eräs fonesteemimainen yhteys löytyykin imitatiivien juurihahmojen loppukonsonanteista: loppukonsonanttina nasaalit *-m* ja *-η* esiintyvät sointuisia ääniä kuvaavissa imitatiiveissa, jotka voivat usein olla myös soitinten äänten kuvauksia (esim. *pim*, *klang*, *tam*, *tung*).

Oma tapauksensa ovat sellaiset puolivillit ja kesytkin imitatiivit, joissa soivana ytimenä on nimenomaan kontinuanttinen konsonantti, esimerkiksi *s*, *š*, *h* tai *r* (esim. *PRRR!* 'puhelin'; *Shuuuhuhuhuhuhuhhhshshshshshshs...!!!* 'renkaan tyhjenemisen ääni'). Näistä *s*, *š* ja *h* kuvaavat erilaista sihinää ja suhinaa, jolle yhteinen nimittäjä on ilmavirta, ja *r* kuvaa erilaisia pirinöitä sekä koneen ääniä. Äänneiden tuottamistapa vertautuu näissä villimmissä imitatiiveissa mahdollisimman suoraan kuvattavaan ääneen.

On huomattava, että loppuäänteenä *r* saa aikaan imitatiivin sanahahmoon assosioituvaan yleisperiaatteeseen "yksitavuinen imitatiivi – yksi, yksittäinen, momentaaninen ääni" poikkeuksen, sillä tuottotavastaan johtuen *r* tuo imitatiiviin vartalo- tai loppukonsonanttina frekventatiivisuutta ja samalla kestoa. Siinä missä *kop* tai *pam* on selvästi yksi, lyhyt ääni, *hyr* tai *pir* saattaa kestää kauemmin ja on myös sisäisesti frekventatiivinen. Lisäksi kestoa edelleen jäljittelevä loppu-*r*:n pidentäminen myös kesyissä imitatiiveissa on tavallista. *Prr(r...)*-imitatiivi ei olekaan erityisen villi edes pidennettynä (esim. NS s. v. *prrr(r...)* "onom. interj. täryäänien, pärinän, surinan yms. kuvaajana. | *Prr... pärisi herätyskello. Prrr, surisivat paarmat. – – ja prrr! sitä tuulta! LEINO.*").

Äännesymboliikan kehollisuuden kannalta kiinnostavaa onkin, että *r* esiintyy suomessa sellaisten imitatiivien loppukonsonanttina (ja muiden o-sanojen vartalo-konsonanttina), jotka kuvaavat nopeatoisteista, värisevää ääntä (esim. *sur*, *pör*, *prrr*, *hur* jne.). Äänet syntyvät jonkin olion tai sen osan nopeafrekvenssisestä, toisteisesta liikkeestä, jollaista on esimerkiksi hyönteisen siiven värinä, herätyskellon kielen, rumpu-

palikan tai jonkin koneen osan liike. Tämä ääntä synnyttävä liike vertautuu suoraan suomen monitäriseeseen *r*-äänteeseen, jossa kielen kärki värisee kitalakea vasten: äänne jäljittelee tiheätoisteista ääntä ja kielen liike vertautuu äänen synnyttävään liikkeeseen. Konsonantin *r* merkitys on äännesymbolisesti niin konventionaalinen, että se voidaan kuvata fonesteemimaiseksi kahdessa eri asemassa (ks. taulukkoa 2), mutta samaan aikaan *r* on ikonisesti jäljittelevä – tässäkin tapauksessa siis fonesteemilla on ikoninen motivaatio.

Suomessa imitatiivien ja muiden *o*-sanojen vokaalivaihtelu liittyy ainakin neljään tekijään, joita voidaan havainnollistaa musiikin käsittein: äänen voimakkuuteen, äänen korkeuteen, äänen sävyyn eli sointiväriin, joka usein liittyy tiettyyn tuottajaan, sekä harmoniaan eli tyyliin, äänen kokemiseen sympaattisemmiksi tai ikävämmiksi. Vokaalivaihtelu imitatiiveissa voi aiheuttaa muutoksia sanakohtaisesti missä tahansa näissä piirteissä, eivätkä erot ole täysin systemaattisia. Lisäksi myös alku- ja vartalo-konsonantit (CV.CV-tyypissä) antavat osansa sointivärin ja osittain myös äänen voimakkuuden vaikutelmaan, joten eri osien piirteet ovat päällekkäisiä ja vaikuttavat päällekkäin.

Tavallisimmat vokaalit imitatiiveissa ovat *i*, *a*, *o* ja *u*, ja ne myös tavallisimmin vaihtelevat keskenään juurihahmoissa luoden imitatiiveille merkityseroa (ks. liitettä 1). *y* ei ole yhtä tavallinen imitatiiveissa, ja esiintyessään se usein vaihtelee samoissa juurihahmoissa toisen labiaalisen *u* kanssa. *y* onkin tavallisin fonesteemimaisessa yhdistelmässä *jU-*, jolla kuvataan erityisen voimakkaita ääniä. Myöskään foneemi *ä* ei ole imitatiiveissa yhtä tavallinen kuin esimerkiksi sen takaisempi vaihtelupari *a*. *ö* on melko vähän käytetty, ja *e*, kuten jo mainitsin, on hyvin harvinainen ja esiintyy vain yksittäisissä imitatiiveissa (esim. *heli heli*). Varsinkin *loiskis*-tyyppisissä imitatiiveissa esiintyvät diftongit toimivat jonkin verran omilla ehdoillaan: yksittäiskonsonanttina *u* liittyy voimakkaiden äänien kuvaamiseen, mutta diftongi *ui* assosioituu enemmän nopeuden kuvaukseen.

Vokaalien merkityksestä on suomen kielessä esitetty aikaisemmin seuraavia huomioita: Ensinnäkin *i*-vokaali kuvaa korkeampia tai hiljaisempia ääniä kuin *a*, *ä* tai *o* (esim. *tik*, *rits*, *nips* vs. *tak*, *rats*, *naps*). Näin on varsinkin, kun *i* esiintyy oppositiossa *a*:han, *ä*:hän tai *o*:hon vartalovokaalia muuttavissa toistoimitatiiveissa (*kling klang*, *tik tok*, *riks räks*, *kilin kolin*). (Mm. Rytkönen 1935: 92–93; J. Leskinen 2001: 67; ks. Jääskeläinen 2013: 96–97; ks. myös Haarala 1974.) Vokaalinvaihtelu tällaisissa pareissa on varsin tavallista imitatiivien käytössä. Samankaltaisella vokaalivaihtelulla tehdään suomessa monia muitakin eroja *d*-sanastossa (ks. esim. Rytkönen 1935, 1940: 22; Ruoppila 1935; Palm 1966).

Suomessa *u*- ja *y*-vokaalit esiintyvät yleensä imitatiiveissa, jotka kuvaavat voimakkaita ääniä (*pum*, *jutum*, *kruts*, *jyskis*, *ryskis*, *jyr*; muista *o*-sanoista ks. Rytkönen 1940: 22; Haarala 1974; Jääskeläinen 2015). Suomessa vokaaleja *a* ja *ä* esiintyy usein voimakkuudeltaan keskivoimakkaissa äänissä, kun taas *o* lienee astetta voimakkaampi, kuten ilmeisesti seuraavissa esimerkeissä:

NS s. v. **pam** *onom. interj.* pamahtavasta äänestä. | P.! pyssy pamahtaa. P. p. kajahtelivat laukaukset. P, isännän nyrkki paukahti pöytään.

NS s. v. **pom** *onom. interj.* (us. toistettuna) kumeasta pamauksesta, laukauksesta, jysäyksestä tms. | Pom! Pom! soi kirkon isokello. Pom! tykinammus pokahti jälle.

Kuitenkin äänen voimakkuuden muuttuessa sointiväri usein muuttuu samalla: esimerkkien *pom* on myös sointuisampi ääni kuin *pam*. Lisäksi juuri *o*-vokaaliin kuuluu usein sen merkityksen kuvaaminen paremminkin äänenkorkeuden kuin -voimakkuuden muutokseksi: vokaalia *o* esiintyy sanoissa, jotka kuvaavat sointuisia ja samalla matalahkoja ääniä (esim. *klong, lori, pom*) esiintyessään varsinkin *i*-varianttien rinnalla (*kling, liri, pim*).

Eräät imitatiivit muodostavat sarjoja äänenvoimakkuuden mukaan niin, että kuvattut äänet varioivat voimakkuuden (ja kenties myös sointiväriä) mukaan, kuten imitatiivit *rops, rips* ja *raps* kuvatessaan sadetta: *rops* kuvaa voimakkainta ja *rips* hentoisinta piisarointia, *raps* on jotakin siltä väliltä. Vokaali *u* osoittaa paitsi erillisissä sanoissa myös sarjoissa ääniä verrattaessa kuvaamansa äänen usein kaikkein voimakkaimmaksi, kuten voimistuvassa rikkoutumisäänten sarjassa *krits, krats, kräts, kruts*. Tälle vokaalien voimakkuussarjalle *u-o-a/ä-i*, joka on samansuuntainen äänenkorkeussarjan kanssa, löytyy itse asiassa varsin suora korrelaatio suomen vokaalien formanttikartan kanssa: äänet voimistuvat lyhyiden vokaalien toisen formantin (F2) korkeuden kasvaessa. Vokaalit F2:n korkeuden mukaan järjestettynä matalasta korkeaan ovat *u, o, a, ö, y, ä, e, i* (Livonen 2012: 31–34). Suurin poikkeus tästä korrelaatiosta on *y*, jonka F2 on korkea, mutta jolla kuitenkin kuvataan voimakasta, ei hiljaista ääntä.

Suomen *o*-sanoissa vokaalivaihtelu *i-a* tai *i-o* voi kuitenkin kuvata nimenomaan äänenkorkeuden eikä äänenvoimakkuuden muutosta; esimerkiksi sopii ovikellon soitto *pim pom*, jossa yhdistyvät kaksi eri korkeudella soivaa ääntä (äänet voidaan laulaakin). Myös äänenkorkeuden vaihtelun kuvaaminen tapahtuu siis siten, että se korreloi edellä mainitun vokaalien toisen formantin nousevan korkeusjärjestyksen kanssa. Fenk-Oczlon ja Fenk (2009) toteavatkin, että eri maiden kansanlauluissa, joissa ei ole sisältösanoja (kuten jodlauksessa), *i*- ja *o*-vokaalien vaihtelu korreloi luontaisesti melodian äänenkorkeuden vaihtumisen kanssa: kun *i* seuraa *o*:ta, melodia lähes poikkeuksetta nousee ja päinvastoin laskee, kun *o* seuraa *i*:tä. Vokaali *o* siis mielletään sävelasteikolla matalammaksi kuin *i*. Tutkimusaineistossani on puolestaan esimerkki, jossa kirjoittaja kuvailee melodian kvinttihyppyä ylös- ja alaspäin niin, että matalampaa säveltä edustaa *pööp* ja korkeampaa *peep*, mikä sekkin sopii vokaalien F2-järjestykseen:

- (3) Suomen maalibiisi? [OTSIKKO] Mikäs se on nimeltänsä? Toi *pööp peep pööp peep pööp-pööp-pööp, pööp peep pööp peep pööp-pööp-pööp* (Internet, Iltalehden foorumin keskustelu)¹⁹

Maailman kielissä vokaalivaihtelu *a/o-i* on hyvin tavallinen deskriptiivisen merkityseron tekijä. Sillä kuvataan usein kokoeroa (iso vs. pieni) tai, kuten joskus suomessa, äänenkorkeuden eroa tai monenlaista semanttista vastakohtaisuutta (ks.

19. Vastausta kysymykseen ei löydy samasta keskustelusta, mutta kyseessä on Philadelphia Flyersin maalilaulu.

Fischer 1999: 128 lähteinen). Käsitteellä frekvenssikoodi (*frequency code*) kuvataan sitä ilmiötä, että äänteet, joilla on korkea toinen formantti, kuuluvat hyvin tavallisesti korkeiden äänten ja myös pienuuden ja esimerkiksi nopeiden liikkeiden esittämiseen maailman kielissä, kun taas äänteet, joiden toisessa formantissa korostuu matala alue, kuvaavat vastaavasti matalia ääniä, suuruutta ja esimerkiksi raskaita liikkeitä. Ilmiötä pidetään universaalina ja jopa ihmiskielen rajat ylittävänä. (Hinton, Nichols & Ohala 1994: 10 lähteinen; Ohala 1994; suomesta havaintoja esittää esimerkiksi varhain Rytkönen 1940: 22, 1935: 92–93.)

Äänenkorkeus ja -voimakkuus ja myös tuottajan koko ovat piirteitä, joiden muutokset tietysti usein korreloivat keskenään: esimerkiksi isot eläimet (karhu, valas, sonni) ja isot koneet (laiva, lentokone, rekka) tuottavat ääntä, joka on yhtä aikaa sekä voimakas että matalafrekvenssinen. Samalla äänen sointivärikin vaihtelee, jolloin äänen eri äänen piirteitä voi olla vaikea pitää erillään toisistaan. Kun edellä NS kuvaa imitatiivina *pom* ääneksi ”kumeasta pamauksesta”, kuvaako luonnehdinta ”kumea” äänenkorkeutta, voimakkuutta vai sointiväriä? Voiko ääni esimerkiksi olla matala ja voimakas olematta *kumea*? Tietysti voi – esimerkiksi sinfoniaorkesterin sointivärit vaikuttavat tällaisillakin yhdistelmillä ja säveltäjät ja muusikot ovat niiden eksperttejä –, mutta kielen onomatopoeettiset, varsinkaan kesyt sanat eivät joka kohdassa pysty yhtä tarkkaan piirteiden erotteluun, koska jo lähtökohtaisesti käytettyjen keinojen valikko on rajatumpi. Tosiasiassa siis äänenvoimakkuus, äänenkorkeus ja sointiväri sekoittuvat o-sanoissa, ja selitys monien o-sanojen erikoistuneisiin merkityksiin (jotka eivät siis ole osapiirteistä kombinoituvia) on se, että niissä kenties ovat kiinnittyneet paikalleen tietyt piirteet kustakin muuttujasta, joiden yhdistelmän ”päätetään” kuvaavan aivan tietynlaista ääntä. Kysymyksessä on merkityksen leksi-kaalistuminen.

Suomessa vokaalivaihtelun, edes *i-a-o*-vaihtelun, merkitys ei ole kesyissä ja puolivilleissäkään imitatiiveissa systemaattista, koska sanoilla voi olla muutakin sovellettavuuseroa, ja kesymät imitatiivit voivat olla konventionaalistuneet aivan tiettyjen äänten kuvauksiksi (sama merkityksenrajautuminen näkyy vielä selvemmin monissa yhä kesymmissä *ise*-verbeissä, ks. Jääskeläinen 2015). Esimerkiksi imitatiivi *kop(s)* kuvaa kopahdusta, jonka voi synnyttää lähes mikä lähde vain ja joka voi olla yhtä hyvin hiljainen tai voimakas. Sen sijaan samaa juurihahmoa ilmentävät vokaalisisarus-imitatiivit *kip(s)* ja *kap(s)* soveltuvat yleensä askelten kuvaamiseen (esimerkiksi hoputuksessa *Kips kaps kauppaan!*) eivätkä *kopsahduksen* hiljaisemmiksi varianteiksi (toisin *kap(s)* voi kuvata muunkinlaista törmäämisääntä ja *kip(s)* kenties liikeimitatiivina kippauksen vaikutelmaa). Vastaavasti *kop kop* on suomessa tyyppillinen oveen koputtamisen ääni. Sen sijaan oveen ei kuitenkaan voida hiljemmin koputtaa *kip kip* tai *kap kap*; jälkimmäiset ovat yleensä kävelemisen ääniä.

Vokaalinvaihtelu ei koske vain äänenkorkeutta, -voimakkuutta tai edes sointiväriä: vokaalivaihtelu voi ilmentää myös eroa äänten miellyttävyydessä, jonkinlaisessa tunnevaikutelmassa, jota kutsun musiikin käsittein harmoniaksi. Esimerkiksi monet *a*-äännet ovat sointivärin puolesta suhteellisen neutraaleja, kun taas *ä*-variantit, vaikka lienevät äänenvoimakkuudeltaan vastaavia, ovat terävämpiä, soinnittomampia ja ”ikävämmän”, riitasointuisemman kuuloisia (esim. *raks-räks, laps-läps*). Mielenkiintoista

kyllä, muuten ekspressiivisanoissa tunnusmerkkinen ”lähes puhtaasti deskriptiivinen” (Sivula 1989: 168), harmonialtaan affektinen *ö*-vokaali on imitatiiveissa suhteellisen vähän käytetty (kuitenkin esim. *töksis, tömps, plöts*). Kenties synnä *ö*-imitatiivien vähyteen on juuri *ö*-listen sanojen ei-neutraalius: ne kuvaavat usein sointiväriältään tavalla tai toisella huvittavia, ikäviä, sopimattomia tai alatyylisiä ääniä (ks. Sadeniemi 1962; Palm 1966: 383; Sivula 1989: 167; Austerlitz 1994). Äänenvoimakkuuden suhteen *ö*-imitatiivit näyttäisivät asettuvan melko voimakkaiksi ääniksi, kuten *o*-imitatiivit, mutta kenties äänenkorkeudeltaan korkeammiksi.

4 Yhteenveto ja pohdinta

Olen esittänyt edellä tiivistetysti seuraavaa: O-sanojen äännesymboliikan systemaattisuutta on mahdollista tutkia. Äännesymboliikan tarkastelussa on kuitenkin tärkeää huomioida esimerkiksi äänen eri muuttujat, joita *o*-sanoissa voidaan osittain päällekkäisilläkin keinoilla jäljitellä. Säännönmukaista äännesymboliikkaa ilmenee imitatiiveissa useammalla tasolla: äänneiden ja äännetyyppien ominaisuuksien tasolla, fonesteemien tasolla, skemaattisten juurihahmojen tasolla, fonologisen sanamuotin tasolla ja lisäksi esimerkiksi sanatoiston ja jaksotuksen tasolla. Taulukossa 3 (seur. sivulla) havainnollistan vielä, mistä eri osatekijöistä ääni koostuu ja miten äänen piirteitä imitatiiveilla kuvataan. Vasen sarake kuvaa äänen piirrettä akustiikan käsitteiden avulla.²⁰ Keskimmaisessä sarakkeessa on esitetty samojen äänen piirteiden kuvaus musiikin käsitteiden avulla, ja käsitteitä on havainnollistettu vastakohtapareilla. Oikea sarake kuvaa sitä, miten näitä äänen piirteitä kuvataan imitatiiveilla, kuten edellä esitin. Taulukossa on otettu huomioon äänen piirteiden kuvaaminen vain kesyllä tai puolivilleillä imitatiiveilla; puheen villoilla imitatiiveillahan piirteitä voidaan myös suoraan jäljitellä, esimerkiksi lausumalla hiljaista ääntä kuvaava jäljittely hiljaa.

20. Äänen fysikaalisten ominaisuuksien ja musiikin käsitteiden välillä ovat vielä äänen havainnoinnin ja tiedonkäsittelyn lainalaisuudet ja rajoitteet, joita psykoakustiikka kuvaa. Taulukko on tältä osin yleisty. Niinpä esimerkiksi äänen voimakkuuden kokemiseen vaikuttaa moni tekijä (mm. äänen frekvenssi), ja psykoakustiikassa puhutaankin äänekkyydestä erotukseksi äänen intensiteetistä. Äänekkyyys kuvaa nimenomaan kokemusta, ei äänen fysikaalisia ominaisuuksia. Itse asiassa musiikin dynamiikka vastaa paremmin juuri psykoakustiikan äänekkyyden käsitettä. (Ks. esim. Järveläinen 2010.)

Taulukko 3.

Mitä äänestä voidaan kuvata imitatiiveilla?

	Äänen fysikaalinen piirre	Musiikin käsite	Miten kuvataan
1.	Frekvenssi (värähtelynopeus)	<i>sävelkorkeus</i> (korkea–matala)	vokaalivaihtelu, esim. <i>pim-pom</i> ; <i>peep-pööp</i>
2.	Äänenpaine, intensiteetti	<i>dynamiikka</i> (hiljainen–voimakas)	vokaalivaihtelu, tietyt fonesteemit <i>krits-krats/kräts-kruts</i> ; <i>jU-</i> voimakkaissa äänissä
3.	Spektrin piirteet (mm. formantit, alukkeet)	sointiväri (äänen aiheuttaja) (esim. heleä–tumma)	alkukonsonantti, vartalokonsonantti, tietyt fonesteemit, kuten <i>l, r, hu-</i> ; myös konventionaalisia merkityseroja ja merkityksen erikoistumia
4.	Eri äänten ja niiden yläsävelten yhteensopivuus	<i>harmonia</i> (esim. duuri–mollit; konsonanssi–dissonanssi)	etu- ja takavokaalin vaihtelu äännevaihtelutapauksissa <i>lorts-lörts</i> ; <i>krats-kräts</i>
5.	Ääni-ilmiön toistuvuus ajassa, kesto jne.	<i>rytmi, tempo</i> (lyhyt–pitkä; hidas–nopea)	aspekti – sanahahmo; imitatiivin tavurakenne; imitatiivin toisto: <i>kili (kili)</i> -tyyppi toisteisen äänen kuvauksena, <i>naps</i> -tyyppi lyhyen äänen kuvauksena; äänneiden ekspressiiviset pidennykset kestoja kuvaamassa
6.	Ääni-ilmiön toistuvuus pidemmällä aikavälillä	<i>muoto</i> (samanlainen–erilainen)	imitatiivin tai imitatiiviyhdistelmän toisto ja jakotus, esim. <i>äää-ä-ää, däk-kä-dä, däk-kä-dä</i> (puhelimen radioon aiheuttama häiriö)

Taulukon kohta 6 (”Ääni-ilmiön toistuminen pidemmällä aikavälillä” sekä ”musiikin muoto”) jäi tässä kirjoituksessa pääosin viitteelliseksi (ks. kuitenkin esim. 2 ja 3, joista jälkimmäinen jäljittelee myös musiikin fraasirakennetta melodian lisäksi), koska olen tässä tarkastellut leksemin laajuisia yksiköitä ja muoto ilmenee laajemmassa toistossa. Olen kuvannut ilmiötä toisaalla (ks. Jääskeläinen 2013: 93–99).

Imitatiivien merkityspiirteet siis kombinoituvat, ja imitatiivin rakenteessa niin alkukonsonantti, vokaali kuin loppukonsonanttikin tuovat oman merkityslisänsä. Kuten Rhodes (1994) kuvaa englannin osalta, joissain tapauksissa myös suomen imitatiivien merkitys voidaan jopa esittää summautuvaksi äänneosien merkityksestä. Yhdistämällä vaikkapa nestein, löysän aineen tai lattean pinnan ääntä kuvaava *l*-alku eri vokaaleihin *i* (hiljainen ääni), *ä* (voimakkaampi ääni), *o* ja *ö* (sointuisimmat ja vähän voimakkaammat äänet, joista *ö* on sävyltään pejoratiivisempi; *o*:llinen ääni on sitä myös äänenkorkeudeltaan matalampi) tai *u* (voimakkain ääni) ja lopettamalla ääni äkisti ja siististi konsonanttiyhtymällä *-ts* saadaan seuraavat äänen kuvaukset: *l + i + ts*; *läts, lots, löts, luts*. Rhodesin (ma.) ehdottamaa yhdistymisen systemaattisuutta voi-

daan näin kokeilla suomessakin, ja sen avulla päästään kesymmistä imitatiiveista kohti villimpiä, kun tavallisten juurihahmojen ja muottien rajoja koetellaan. Vapaasti kuulo-mielikuvaisista osista yhdistäminen tuottaa villimpiä imitatiiveja.

Äännesymboliikan tarkastelu ei ole ongelmaton. Alaluvussa 3.2 esitin joitain yleistyksiä äännesymbolisten elementtien kehollisesta motivaatiosta, esimerkiksi äänteiden tuottamistavan vertautumisesta kuvattaviin ääniin. Totesin esimerkiksi, että imitatiivien alkukonsonanttina *t* ilmenee merkityksissä, joihin liittyy skemaattisesti törmääminen tai kevyempikin kosketus, jota *t*-äänteen tuottotapa voisi jäljitellä. Tällaisten väitteiden esittäminen on tietenkin ongelmallista ja herättää kysymyksiä: Entä kaikki muut äänteet, joissa samoin ilmenee kosketus esimerkiksi hammasvallia vasten, miksi ne eivät kuvaa törmäämistä tai kosketusta? Entä poikkeustapaukset, joissa on *t*, mutta jotka eivät kuvaa vastaavia merkityksiä?

Tämä on koko äännesymbolisen selittämisen ongelmallisuuden ydin, jonka mainitsin jo luvuissa 1 ja 2.2: Äännesymboliikassa on aina poikkeuksia, ja fonesteemit toimivat yleensä vain omassa kontekstissaan. Jollakin äänteellä tai äänneyhdistelmällä näyttäisi olevan äännesymbolista merkitystä ja myös tuottotavan motivaatiota, mutta läheisellä ja tuottotapansa puolesta yhtä sopivalla äänneyhdistelmällä tai äänteellä ei sellaista olekaan; mukana on siis myös sattumanvaraisuutta ja äännesymbolisia mahdollisuuksia, joita ei ole otettu käyttöön. Äännesymboliikka liikuskelee normaalin äännejärjestelmän ja ekspressiivisyyden välimaastossa, kokeillen äännejärjestelmän rajoja, mutta ammentaen pääosin keinonsa neutraalista. Niinpä äännesymbolisten motivaatioiden selittäminen on jo lähtökohtaisesti poikkeusten äärellä liikkumista. Ongelma on nähdäkseni kuitenkin mahdollista ohittaa tarkastelemalla tarpeeksi laajaa aineistoa ja ottamalla huomioon myös poikkeustapaukset. Tässä artikkelissa olen koettanut ottaa huomioon mahdollisimman laajasti suomen imitatiivien äännepiirteitä ja merkityksiä, ja yleistyksiset perustuvat olemassa olevalle aineistolle.

O-sanoja koskevia äänne merkityksiä ei pidä ilman muuta ulottaa koskemaan muunlaista sanastoa; äännesymboliikka ei ole välttämättä yleistettävissä kielen sisällä, saati kielten välillä. Edes d-sanojen äännesymboliikka ei ole suomessa samanlaista kuin o-sanojen äännesymboliikka. On kuitenkin mahdollista, että pienestä lähtökohdasta alkunsa saava äännesymboliikka leviää assosiaatioiden kautta, kuten fonesteemien tapauksessa on esitetty: äännesymboliset konventiot leviävät sanaryhmästä toiseen ja voivat vaikuttaa sanojen käyttöarvoon historiallisella aikavälillä (Samuels 1972: 47–48, 78–79). Kuitenkin myös äännesymboliikassa tapahtuu muutoksia (ks. Jääskeläinen 2015). Myös imitatiivien äännesymboliikassa on tapahtunut ja tapahtuu muutoksia esimerkiksi lainaäänteiden suosimisen ja ekspressiivisempien sanahahmojen tavoittelun myötä.

Lähteet

AUSTERLITZ, ROBERT 1994: Finnish and Gilyak sound symbolism. The interplay between system and history. – Leanne Hinton, Johanna Nichols & John J. Ohala (toim.), *Sound symbolism* s. 249–260. Cambridge: Cambridge University Press.

- BOLINGER, DWIGHT 1950: *Shivaree* and the phonestheme. – *American Speech* 25 s. 134–135.
- DIFFLOTH, GÉRARD 1994: *i*: big, *a*: small. – Leanne Hinton, Johanna Nichols & John J. Ohala (toim.), *Sound symbolism* s. 107–114. Cambridge: Cambridge University Press.
- FENK-OCZLON, GERTRAUD – FENK, AUGUST 2009: Some parallels between language and music from a cognitive and evolutionary perspective. – *Musicae Scientiae*, Special issue 2009–2010 s. 201–226.
- GENETZ, ARVID 1890: *Suomen partikkelimuodot*. Helsinki.
- FIRTH, J. R. 1966 [1930]: *The tongues of men & Speech*. Oxford: Oxford University Press.
- FISCHER, ANDREAS 1999: What, if anything, is phonological iconicity? – Max Nänny & Olga Fischer (toim.), *Form miming meaning. Iconicity in language and literature* s. 123–134. Amsterdam: John Benjamins.
- HAARALA, RISTO 1974: *Onomatopoeettisten verbien vokaalivaihtelusta*. Laudatur-työ. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- HAKULINEN, LAURI 1948: Sanahistoriallista opetusainesta. – *Virittäjä* 52 s. 205–215.
- 1968: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Kolmas, korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Otava.
- HINTON, LEANNE – NICHOLS, JOHANNA – OHALA, JOHN J. 1994: *Introduction. Sound-symbolic processes*. – Leanne Hinton, Johanna Nichols & John J. Ohala (toim.), *Sound symbolism* s. 1–12. Cambridge: Cambridge University Press.
- HINTON, LEANNE – NICHOLS, JOHANNA – OHALA, JOHN J. (toim.) 1994: *Sound symbolism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- IIVONEN, ANTTI 2012: Kielten vokaalit kuuloanalogisessa vokaalikartassa. – *Puhe ja kieli* 32 s. 17–43.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ITKONEN, ERKKI 1966: *Kieli ja sen tutkimus*. Helsinki: WSOY.
- JARVA, VESA 2003: *Venäläisperäisyys ja ekspressiivisyys suomen murteiden sanastossa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- 2008: Suomen kielen ekspressiivisten sanojen ominaispiirteitä. – *Folia Uralica Debrecensia* 15 s. 13–28.
- JÄRVELÄINEN, HANNA 2010: Psykoakustiikka. – Jukka Louhivuori & Suvi Saarikallio (toim.), *Musiikkipsykologia* s. 33–45. Jyväskylä: Atena.
- JÄÄSKELÄINEN, ANNI 2013: *Todisteena äänen kuva. Suomen kielen imitatiivikonstruktiot*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-8860-5>.
- 2015: *ise*-vartaloisten verbien äännesymboliikkaa. – *Sananjalka* 47 s. 106–128.
- KARLSSON, FRED 1983: *Suomen kielen äänne- ja muotorakenne*. Helsinki: WSOY.
- KIVINIEMI, EERO 1971: *Suomen partisiippinimistöä. Ensimmäisen partisiipin sisältävät henkilön- ja paikannimet*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOIVISTO, VESA 1988: Mikael Agricolan *ise*-deskriptiiviverbeistä. – Jyrki Kalliokoski, Pentti Leino & Pertti Pyhtilä (toim.), *Kieli* 3 s. 77–92. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 2013: *Suomen sanojen rakenne*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOPONEN, EINO 1998: *Eteläviron murteen sanaston alkuperä. Itämerensuomalaista etymologiaa*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 230. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- KULONEN, ULLA-MAIJA 2010: *Fonesteemit ja sananmuodostus. Suomen kontinuaatiivisten uverbijohdosten historiaa*. Suomi 197. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LESKINEN, HEIKKI 1991: Vieläkö nuoret *nurisevat*? Huomioita onomatopoeettisten sanojen

- tuntemuksesta ja tulkinnasta. – *Virittäjä* 95 s. 355–371.
- 1993: Quantitative Untersuchung der expressiven Lexik im Finnischen und seinen nächstverwandten Sprachen. – *Finnish-Ugric Researches* 51, s. 87–124.
- 2001: Ekspressiivisanaston asema itämerensuomalaisten kielten tutkimuksessa. – Juha Leskinen (toim.), *Itämerensuomalaista ekspressiivisanaston tutkimusta* s. 7–20. Suomen kielen laitoksen julkaisuja 42. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- LESKINEN, JUHA 1998: Miten vieraskielisiä imitatiiveja tunnustetaan? – *Oekeeta asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii* 16. V.1998 s. 310–315. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 2000: Ovatto imitatiivit kielikohtaisia? Suomen ja eräiden muiden kielten imitatiivien vertailua. – *Folia Uralica Debreceniensia* 7 s. 67–87. Debrecen: Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszék.
- 2001: Suomalaiset, karjalaiset ja virolaiset korkeakouluopiskelijat imitatiivien käyttäjinä ja tuntijoina. – Juha Leskinen (toim.), *Itämerensuomalaista ekspressiivisanaston tutkimusta* s. 40–73. Suomen kielen laitoksen julkaisuja 42. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- LSRS = ELIAS LÖNNROT 1867–1880: Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja. Osat I–II. Manualmenetelmällä jäljennetty painos. Porvoo: WSOY 1958.
- LYONS, JOHN 1977: *Semantics 1–2*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LÄNSIMÄKI, MAIJA 1987: *Suomen verbikantaiset in:ime-johdokset*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 469. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MEIER, HANS HEINRICH 1999: Imagination by idiophones. – Max Näny & Olga Fischer (toim.), *Form miming meaning. Iconicity in language and literature* s. 135–154. Amsterdam: John Benjamins.
- MIKONE, EVE 2001: Ekspressiivisanaston äännevaihtelut ja perheyhtäläisyydet. – Juha Leskinen (toim.), *Itämerensuomalaista ekspressiivisanaston tutkimusta* s. 79–96. Suomen kielen laitoksen julkaisuja 42. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- 2002: *Deskriptiiviset sanat. Määritelmät, muoto ja merkitys*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NS = *Nykysuomen sanakirja*. Porvoo: WSOY 1951–1961.
- OHALA, JOHN J. 1994: The frequency code underlies the sound-symbolic use of voice pitch. – Leanne Hinton, Johanna Nichols & John J. Ohala (toim.), *Sound symbolism* s. 325–347. Cambridge: Cambridge University Press.
- ONIKKI-RANTAJÄÄSKÖ, TIINA 2001: *Sarjoja. Nykysuomen paikallissijaiset olotilanilmaukset analogisuuden ilmentäjinä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- OSWALT, ROBERT L. 1994: Inanimate imitatives in English. – Leanne Hinton, Johanna Nichols & John J. Ohala (toim.), *Sound symbolism* s. 293–306. Cambridge: Cambridge University Press.
- PALM, MATTI 1966: Deskriptiiviverbiemme kompositiosta. – *Virittäjä* 70 s. 382–385.
- PENTTILÄ, AARNI 1957: *Suomen kielioppi*. Porvoo: WSOY.
- PÖLMA, VALVE 1967: *Onomatopoeetilised verbid eesti kirjakeeles*. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- RHODES, RICHARD 1994: Aural images. – Leanne Hinton, Johanna Nichols & John J. Ohala (toim.), *Sound symbolism* s. 276–292. Cambridge: Cambridge University Press.
- RINTALA, PÄIVI 2001: Kommentti: Eve Mikone, ekspressiivisanaston äännevaihtelut ja perheyhtäläisyys. – Juha Leskinen (toim.), *Itämerensuomalaista ekspressiivisanaston tutkimusta* s. 97–102. Suomen kielen laitoksen julkaisuja 42. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- RUOPPILA, VEIKKO 1934: Muutamia piirteitä puheesta. – *Virittäjä* 38 s. 22–34.

- 1935: Vokaalivaihtelu äänne- ja merkitysoyhteyksinä. Piirteitä deskriptiivisistä sanoista. – *Virittäjä* 39 s. 128–136.
- RYTKÖNEN, AHTI 1935: Deskriptiivisistä sanoista. – *Virittäjä* 39 s. 90–102.
- 1937: Koloratiivinen konstruktio. – *Virittäjä* 41 s. 95–104.
- 1940: *Eräiden itämerensuomen tm-sanojen historiaa*. Jyväskylä.
- 1949: *Äänenjäljittely ja pikkulasten jokeltelu sanastoa luovana tekijänä eräiden esimerkkien valossa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistoyhdistys.
- RÄISÄNEN, ALPO 1978: Kantasanan ja johdoksen suhteesta. – *Virittäjä* 82 s. 321–344.
- SADENIEMI, MATTI 1962: Über den Gefühlsgehalt von fi. ö. – *Commentationes fenno-ugricae in honorem Paavo Ravila* s. 485–491. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 125. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SAMUELS, M. L. 1972: *Linguistic evolution. With special reference to English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SAUKKONEN, PAULI 1962: Eräs etymologointiperiaate. – *Virittäjä* 66 s. 342–343.
- SIVULA, JAAKKO 1989: Deskriptiiviset sanat. – Jouko Vesikansa (toim.), *Nykysuomen sanavarat* s. 165–182. Helsinki: WSOY
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja*. Niteet 1–8 (hakusanat *A-kurvottaa*). Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1985–2008.
- Hakusanat *kus-käävätä*. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 30. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. <http://kaino.kotus.fi/sms> (29.9.2014).
- SUOMI, KARI – TOIVANEN, JUHANI – YLITALO, RIIKKA 2006: *Fonetiikan ja suomen äänneopin perusteet*. Helsinki: Gaudeamus.
- VELDI, ENN 2001: Estonian-English dictionary of onomatopoeic words. – Juha Leskinen (toim.), *Itämerensuomalaista ekspressiivisanaston tutkimusta* s. 137–144. Suomen kielen laitoksen julkaisuja 42. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- 2004: Phonosemantic accuracy in bilingual dictionaries. English and Estonian derogatory words. – Geoffrey Williams & Sandra Vessier (toim.), *11th Euralex 2004 Proceedings vol. 1*. http://www.euralex.org/elx_proceedings/Euralex2004/059_2004_V2_Enn%20VELDI_Phonosemantic%20accuracy%20in%20bilingual%20dictionaries_English%20and%20Estonian%20derog.pdf (12.10.2015).
- VOELTZ, ERHARD F. K. – KILIAN-HATZ, CHRISTA (toim.) 2001: *Ideophones*. Typological studies in language 44. Amsterdam: John Benjamins.
- WESCOTT, ROGER WILLIAM 1980: *Sound and sense. Linguistic essays on phonosemic subjects*. Edward Sapir monograph series in language, culture, and cognition 8. Illinois: Jupiter Press.

Liite 1

Kesyjen imitatiivien tavallisimmat juurihahmot kootusti

Tähän liitteeseen olen koontanut kesyjen ei-elollisten imitatiivien tavallisimmat juurihahmot alkukonsonantin mukaan ryhmiteltyinä. Liitteestä puuttuu joitain yksittäisiä, vaihtelemattomia juuria. Juurihahmot voivat toteutua erihahmoisina imitatiiveina ilmentäessään eri muotteja. Usein vokaaleja voidaan myös pidentää esim. keston ilmaistukseksi (ei tosin CV.CV-hahmossa).

p ja **b** ovat rinnakkaisia alkukonsonantteina, ja **p** ja **b** esiintyvät usein voimakkaiden äänien alkuäänteenä, mutta vokaali ja loppukonsonantti vaikuttavat myös voimakkuuteen.

pVm	jossa V = ainakin <i>a, i, o, u</i> → loppuäänteen <i>m</i> ansiosta sointuisia ääniä, joko kovia pamauksia tai soitinten yms. ääniä
pVf	jossa V = ainakin <i>a, i, o, u, ö</i> → lyöntejä, ilmavirran ääniä, taikomisääniä
pVng	jossa V = ainakin <i>a, i, o, u</i> → yleensä kovia ääniä, mm. ampumista
pV(V)(p)	jossa V = ainakin <i>i, o, u, ö</i> → soitinten ääntä, äänimerkkejä
pV _k	jossa V = ainakin <i>i, a, o, u, ö</i> → törmäyksen ja rikki menemisen ääniä
pVr	jossa V = ainakin <i>i, o, u, ö, ä, y</i> → merkitykseltään erikoistuneita ääniä, osa elollisia; juurihahmo tavallisempi <i>ise</i> -verbeissä
pVh	jossa V = ainakin <i>i, u</i> → pihinä-ääniä, joista osa elollisia, myös samanhahmoisia interjektioita (<i>pah, pyh</i>)
pVV(m)	jossa V = ainakin <i>iu, au, ou</i> → voimakkaat soivat äänet, kellot
pUl	jossa V = ainakin <i>u, o</i> (esim. <i>pul, polskis, polskis</i>) → veden ääniä, joissa sisäkonsonantti <i>l</i> merkitsevempi

t-alkuisten imitatiivien (joskus myös alkukonsonanttina **d**) yhteinen merkityspiirre on kuvata kosketusta tai osumista, jonka laatuun vokaali ja loppukonsonantti tuovat oman sävynsä:

tV _k	jossa V = ainakin <i>a, i, o, u, ö</i> → pieniä osumisääniä, ei kovin soivia ääniä
tVp	jossa V = ainakin <i>a, i, o, u, ä, ö</i> → yleensä kevyttä törmäämistä tai osumista, koskettamista
tVm	jossa V = ainakin <i>a, i, o, u, ö</i> → sointuisia, kovempia kosketusääniä; myös soittoa
tVmp	jossa V = ainakin <i>a, o, u, ö</i> → voimakkaampaa törmäämistä
tVng	jossa V = ainakin <i>i, o, u, ö, oi</i> → sointuisia ääniä, kumahduksia, soittoa
tVr	jossa V = ainakin <i>i, u, ä, ö</i> → yhteys <i>ise</i> -verbeihin ja niiden erikoistuneisiin merkityksiin

k

kVh	jossa V = ainakin <i>a, i, o, ä, ö</i> → kahinaääniä, joissa loppukonsonantti on määräävämpi; osa elollisia
kVl	jossa V = ainakin <i>a, i, o</i> → melko soinnitonta ääntä, ”kuivaa”, puista ääntä, soittoa; lisäksi <i>kul</i> juomisen vaikutelmana ja <i>käl</i> -valittamisen, kälättämisen, kuvauksena
kVp	jossa V = ainakin <i>a, i, o, u, ä, ö</i> → koputuksia, törmäysääniä ja askeleiden ääniä; LSRS myös <i>kVmps</i>
kVr(sk)	jossa V = ainakin <i>a, i, o, u, ä</i> → raapimista, sointiväriiltään karkeita ääniä, osa elollisia

m yhdistyy usein labiaalien kanssa ja on tavallisempi elollisten äänissä (nurinan fones-teemi *mu-*)

- mVk jossa V = ainakin a, o, u → putoaminen, törmääminen
mVt(k), jossa V = ainakin u, ö → törmääminen
mV(V)(l/k)(s)kis/sis → yksittäinen V (labiaalit u, o, ö); diftongit i-loppuiset (ai, äi, öi, ui): läjähdys, suudelmat, neste, esimerkiksi *muksis, moksis, maiskis, moiskis, muiskis; mulskis, molskis; möksis* kuvaa myös suutahtamisen vaikutelmaa ja suutahtanutta ihmistä

n, myös *kn-*, mukana melko paljon elollisten ääniä

- nVk jossa V = ainakin a, i, o, u → melko hiljaiset naksaukset (koneet, sormet jne., myös katkeaminen)
nVp jossa V = ainakin a, i, o, ä → melko hiljaiset napsaukset (katkeaminen ym.); katkeamista myös esim. *nauskis, niuskis*
nVr jossa V = ainakin a, i → narisevia ääniä, hankausta tai valittamista (elollisten äänissä muitakin vokaaleja; nasaalit tavallisia elollisten äänissä)
nVt jossa V = ainakin a, i → natisemista tai valittavaa puhetta

l, kl- ja **pl-**

- lVk jossa V = ainakin a, i, o, u → loksahdukset (lukko ym.); tavallinen *klVk*
lVp jossa V = ainakin a, i, o, u, ä, ö → lyöntejä tms., nesteen ääniä; *plVp* myös merkki- ym. ääniä
lVr jossa V = ainakin i, o, u, ö → vesi, juokseva vesi; *klir-* myös rikkoutuminen
lVm(p) jossa V = ainakin a, i, o, u, ä, ö → suhteellisen kovat läimäykset
lVt jossa V = ainakin a, i, o, u, ä, ö → neste, läiskäykset
lVl jossa V = ainakin o, y, ö → neste; löllyminen, kelluminen (*lal* ja *lil* laulu-, leikki- ja rallatussanoja)
klVnk jossa V = ainakin i, a, o → kolahduksia ja napsahduksia; *klunk* nielai-semisen ääni
lVVisk(is) jossa VV ainakin oi, ui, äi, öi → nesteen ääniä, iskuja

r, myös esim. *pr-*, *kr-* ja *skr-*; yhteistä *r*-alkuisille imitatiiveille on rikkimienemisen äänen tai muuten hälyisen mutta ei välttämättä voimakkaan äänen kuvaaminen

- rVh jossa V = ainakin a, o, ö, ä, osa elollisia; juuri tavallisempi *ise*-verbeissä
rVk jossa V = ainakin a, i, o, u, ä, ö → rikkimieneminen (ei kovin voimakas ääni)
rVm jossa V on labiaali o, u, y, ö tai ä → voimakkaan, jo lyhyenä toisteisen äänen kuvaus, ryminä
rVp jossa V = ainakin a, i, o, u, ä, ö → rasahduksia, melko hiljaisia ääniä;

- rup-* usein pieraisemisen äänenä
 rVt jossa V = ainakin a, i, o, u, ä, y, ö → rikkimeneminen, voimakkaampia ääniä, ”repeävä” alkukomponentti
loiskis-tyyppiset *rauskis*, *riuskis*, *roiskis*, *ruiskis*, *räiskis*, *rouskis* → yhteistä rikkimeneminen repeämällä tai räiskyminen

h ja **f** ovat rinnakkaisia ja kuvaavat alkukonsonanttina molemmat ilmavirran ääniä ja siten nopeaa menoa; myös nesteen äänissä (*h* tavallisempi interjektioissa)

- hum(p)(s)
 hUr (elollisten äänissä myös esim. *här-*, *hör-*)
 hVV(s)(kis) jossa V ainakin ui, ai, äi, öi, iu (esim. *hais*)
 fUC jossa C voi olla m, p, r, t (SMS esim. s. v. *fur*, *fyr*, *fut*)
fui, *fui*
 hVl jossa V = ainakin labiaalit o, u, ö → nesteen ääniä

LSRS myös esim. *hoti/huti/hyti/häti/höti* ja *hori* veden, ilman tai puheen ääninä, *hohi/huhi* ilman äänenä

v ei-elollisten äänissä rinnakkainen *h*:lle ja *f*:lle ja kuvaa ilmavirran ääniä, kuitenkin melko harvinainen, useammin elollisissa imitatiiveissa

- vu(C) jossa C = ainakin h, m, p, r; U joskus myös labiaali o → ilmavirtaa, löyhähdystä (loppu tuo oman sävynsä)
 vVvh jossa VV= ainakin iu, au, ou, ui → ilmavirta, nopea meno

s ja **ts-** äänne *s* on melko vähän käytetty imitatiivien alussa, yleisemmin **ts-**

- sVr jossa V = ainakin i, o, u → sirinä-äännet; loppu-*r* määräävämpi
 sVh jossa V = ainakin i, o, u, ä → sihinä, tuulen äännet, loppu-*h* määräävämpi; osa elollisia (tai molempia); *söh-* lähinnä *söhimisen* takaperoisjohdettuna vaikutelmana
 tsVC jossa C = ainakin f, p, m, k, ŋ → ampuminen, osuma; taikominen

j yhdistyy useimmiten labiaalien *u*:n ja *y*:n kanssa. (SMS:ssa kuitenkin myös voimakkaat *jampsis*, *jarskis*, *jässis*.) Molemmat *j* ja *U* kuvaavat voimakkaita ääniä, joten *jU*-imitatiiveissa äänen voimakkuus korostuu.

- jUC jossa C = m(p)(s), t(k), l, esimerkiksi *jumps*, *jyli*, *jyms*, *jyskis*, *jyti*, *jytkis*
 jVr jossa V = ainakin o, u, y, ä; LSRS; lisäksi runsaasti muualla harvinaisia *j*-alkuisia, mm. *jahi*, *juhi*, *johi*, *juli* jne.; ilman ja veden yms. ääniä

Sound symbolism in Finnish: Imitatives as examples

The present article studies the phenomenon of sound symbolism in Finnish by examining a group of sound-symbolic words and indeclinable onomatopoeic interjections i.e. imitatives (e.g. *loiskis*, *pam*, *tik*, 'splash', 'bang', 'tick'). How are speech sounds conventionalised in imitatives as representations of particular natural sounds? Is it possible to find systematic motivations for their sound-symbolic conventions? The present article aims to specify the methods of sound-symbolic examination by defining the components of sound more clearly and presenting an overall picture of sound symbolism in imitatives.

The body of data examined comprises a substantial number of conventional inanimate imitatives collected from dictionaries and written texts of various genres. The article studies the phonological structure of imitatives and reveals the kinds of sound-symbolic means they employ. The article considers the various means that are possible when sounds are portrayed in general, how these means can be described in an analysis, and finally, how natural sounds are portrayed in imitatives. This analysis redefines the methods of sound-symbolic examination, as the work done on onomatopoeic words in Finnish has been rather sporadic.

This examination shows that conventional sound symbolism can be found on many levels in imitatives: on the level of speech sounds and speech-sound types, in schematic roots, in certain phonesthemes, in the phonological formulae that shape words, and also on the level of word repetition and the sectioning of longer stretches of imitatives. Additionally, certain speech sounds are reserved for the portrayal of certain conventional meanings. These conventions are described in detail. The article ends by presenting a summary of the different dimensions of acoustic sound and the means by which imitatives present these dimensions. Finally, the limitations of sound-symbolic examinations are considered, and the possibility of generalising these findings across different groups of words is assessed.

Suomen äännesymboliikkaa imitatiivien kautta tarkasteltuna

Artikkelissa tarkastellaan suomen äännesymboliikkaa tutkimalla yhtä ekspressiivisanaston sanaryhmää, imitatiiveja (onomatopoeettisia interjektioita, esim. *loiskis*, *pam*, *tik*). Miten näissä sanoissa suomen äänneet ovat vakiintuneet kuvaamaan tietynlaisia ääniä? Onko äänneiden äänenkuvaavuudelle löydettävissä systemaattisia, esimerkiksi kehollisia motivaatioita? Artikkelin tarkoituksena on täsmentää äännesymboliikan käsittelyn menetelmiä erottelemalla äänen osapiirteitä aikaisempaa tarkemmin ja antamalla kokonaiskuva yhdestä sanaryhmästä.

Tutkimusaineistoksi on kerätty runsaasti suomenkielisiä imitatiiveja erilaisista tekstiaineistoista ja sanakirjoista. Artikkelissa pohditaan äännesymboliikan kuvausmahdollisuuksia ja -keinoja ja tutkitaan imitatiivien äännerakennetta sekä siinä eri tasoilla ilmenevää konventionaalista äännesymboliikkaa. Artikkelisi esittelee imitatiivien äänneiden merkityksiä ja tekee niistä yhteenvetoja. Käsittely täsmentää äännesymboliikan metodiikkaa, joka on ollut suomessa onomatopoeettisten sanojen osalta melko hajanaista. Seurauksena myös kuva äännesymboliikasta on ollut jonkin verran hajanainen.

Artikkelissa kuvataan, että imitatiiveissa konventionaalista äännesymboliikkaa ilmenee äänneiden ja äännetyyppien tasolla, äänneiden tunnusmerkkisten piirteiden tasolla, imitatiivien vaihtelevissa juurihahmoissa, fonesteemeissa, imitatiivien fonologisessa sanamuotissa ja esimerkiksi sanatoistossa ja imitatiiviryhmän jaksotuksessa. Imitatiiveissa on löydettävissä myös systemaattista konventionaalista äännesymboliikkaa esimerkiksi tietyn merkityksen kuvaamiseen erikoistuneiden äänneiden muodossa, ja näitä konventioita esitellään tarkasti. Artikkelin lopuksi esitetään yhteenveto äänen eri dimensioista, joita imitatiiveilla voidaan kuvata, tarkastellaan äännesymboliikan kuvauksen rajoituksia ja pohditaan tulosten yleistettävyyttä.

Kirjoittajan yhteystiedot:
etunimi.m.sukunimi@helsinki.fi